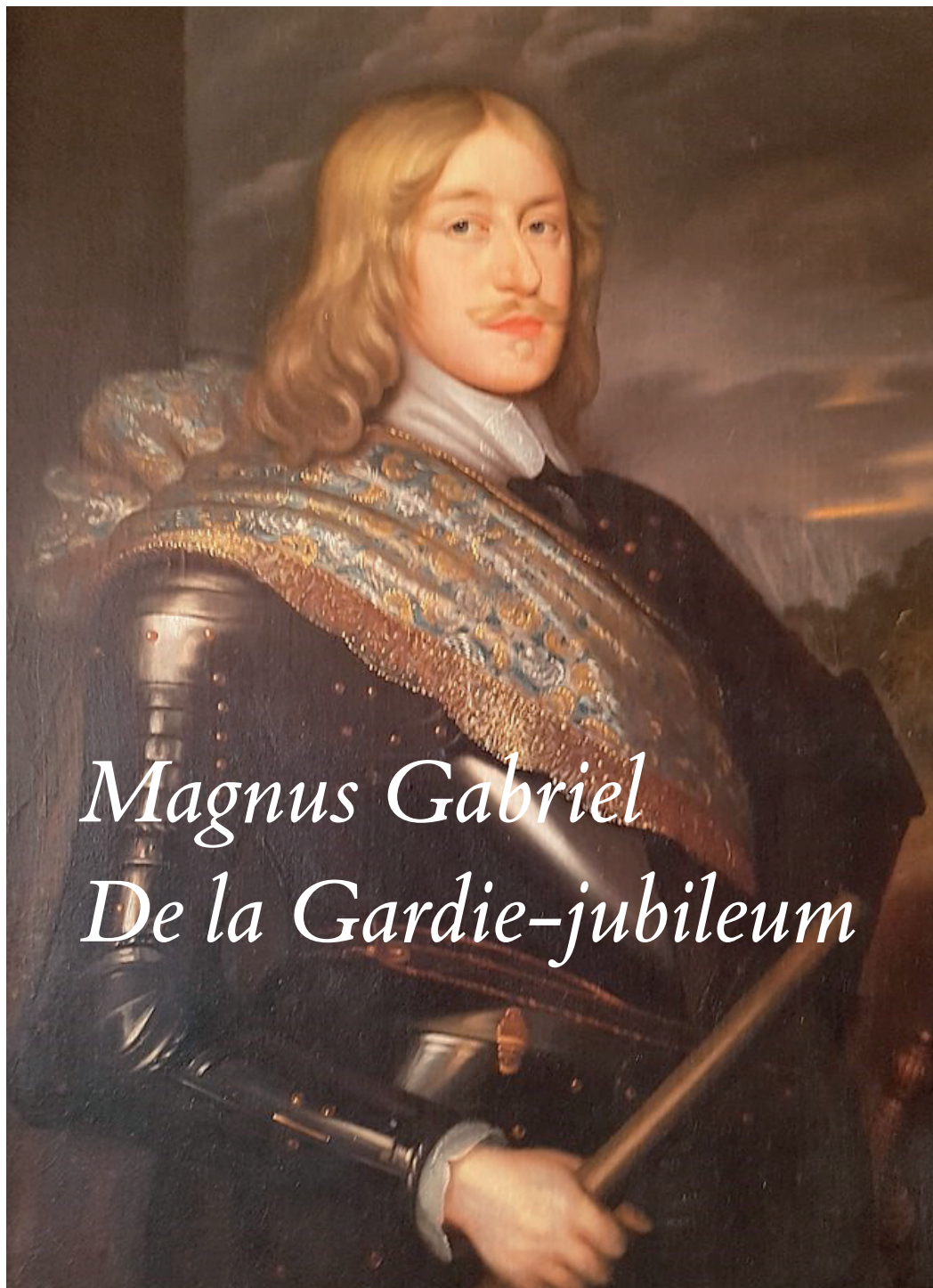

Magnus Gabriel De la Gardie-jubileum

15 oktober fyller Magnus Gabriel De la Gardie 400 år

Det firar vi med en De la Gardie-kväll i Varnhems klosterkyrka torsdagen den 13 oktober – se vidare information i medlemsbladet.

Han föddes i Reval (Tallinn) och avled 1686 på Venngarn i Uppland som var ett av hans många gods. Hans hustru var Maria Eufrosyne, grevinna av Pfalz-Zweibrücken och prinsessa av Sverige (1645–1686).

Magnus Gabriel har haft stor betydelse för vårt kulturarv genom de konst-, arkitektur- och kulturi-deal som han införlivade i Sverige influerat av det kontinentala Europa, framförallt Frankrike. Hur man byggde, hur man inredde, hur man klädde sig, hur man åt, vad man åt, vilken musik man spelade, vilken litteratur man läste och hur man talade, ändrades under andra hälften av 1600-talet till att bli mer likt kontinentens kultur. Det gällde främst adelns och hovets miljöer

Fortsättning på nästa sida

*Till sist blev återfalls-
tjuven Anders Ryman
dömd till döden.*

Om prästen Thore Odhelius
och själavården han bedrev
för dödsdömda fångar.

Sidan 15

*Skara stifts yttre gränser
i nyare tid.*

Hur landskap, län och nya
kommungränser har påverkat
indelningen som vi känner
den idag.

Sidan 19

Som Du märker har vårt medlemsblad
fått en ny yttre layout.
Tack Helena Långström Schön för detta.

Styrelsen hoppas Du finner tidningens
innehåll intressant.

Redaktionen tar gärna emot förslag
på artiklar.

Magnus Gabriel 400 år

Den makalöse Magnus Gabriel De la Gardie

**Torsdag 13 oktober 17.30 – 20.00 i Varnhems
klosterkyrka**
**Mingelfika och visning. Kortföredrag,
ca 10 minuter vardera.**

I nåd och onåd – grevens biografi från vaggan till graven

– domprost Robert Lorentzon

Dubbelkansler och grundare av Antikvitetskollegiet

– biskop em Lars-Göran Lönnermark

Den grevlige boksamlaren

– kh em Johnny Hagberg

Greven som byggare och mecenat

– slottsarkitekt Allan Ahlman

Greven, graven och orgeln

– byggnadsantikvarie Robin Gullbrandsson

Dödsberedelse hos Magnus Gabriel vid livets slut

– kh Markus Hagberg

Den ständigt närvarande Magnus Gabriel

– Jan Malmgren, VD Läckö slott

Moderator: Brita Planck

Varmt Välkommen

Arrangör: Missalestiftelsen, Svenska kyrkan i Skara
pastorat, Läckö Vänner m fl föreningar

men kom så småningom att sprida sig även till landsbyg-
dens och böndernas. Än idag ser vi de vackert utsmyckade
små barockkyrkorna i trä ute på den svenska landsbygden,
byggda med enkla material men med minutiösa och över-
dådiga interiörer i trä, förgyllt och bländande vackert en-
ligt franska 1600-tals ideal.

Han var en högt uppsatt ämbetsman; riksmarskalk,
riksdrotts och rikskansler, vilka var de mest betydelsefulla
posterna i landet efter regenten. Men det var inte inom
politiken han kom att göra mest avtryck utan i konsten
och kulturen. Ett av hans favoritslott var Läckö som han
fick lämna i samband med Karl XI:s reduktion.

Greven var också intresserad av fornhistoria och ville
bevara byggnadsminnen. Han inrättade Antikvitetskol-
legium och skapade grunden till det som skulle bli Riks-
antikvarieämbetet. Han lade ner ett stort arbete på att
restaurera den helt förfallna klosterkyrkan i Varnhem och
valde också denna kyrka till begravningsplats för sig och
sin hustru.

Nu pågår arbetet med att återskapa den orgel som
Magnus Gabriel byggde till Varnhems klosterkyrka på
1670-talet men som revs på 1870-talet.

Konstsamlingar hos Göteborgsbor och Göteborgskonst- närer av docenterna Björn Fredlund och Christina Dal- hede.

Det är en expansiv period av Göteborgs historia som här be-
skrivs. Vid denna tid stärks ekonomin, borgerskapet hittar
sin plats, handel och sjöfart påverkar den sociala situationen
för många göteborgare. Staden växer och så även intresset för
konst. Vi möter kulturintresserade handelsmän som tidigt
samlar på konst. Mycket av detta har hittills varit en okänd
del i Göteborgs historia. Denna bok beskriver resultatet och
ger en analys av det yttre skeendet i staden. Men den handlar
framför allt om det konstmässiga. Allt från importen av färg-
ämnen till placeringar av de färdiga konstverken. Vi möter
målare, konsthantverkare, bildhuggare, silversmeder och för-
gyllare.

Att idag få se in i en målares verkstad på 1700-talet är en
intressant och lärorik upplevelse. Mötet med målarmästaren
och åldermannen Johan Ross ger en inblick i måleriets fascine-
rande värld.

Boken omfattar ca 488 sidor i hårdband och rikt illustrerad.
Pris 250 kr + ev. porto

Magnus Gabriels bibliotek på Läckö

I medlemsbladet nr 2/2022 stod några korta rader om biblioteksrummet på Läckö slott. Med anledning av Magnus Gabriels 400-årsjubileum och hans roll som boksamlare är det roligt att kunna berätta lite mer om biblioteket.

Biblioteksrummet har nr 192 i rumslängden och är beläget på norra sidan av förborgen. I detta rum förvarade greven Magnus Gabriel De la Gardie på sin tid en rätt betydande del av sin enorma boksamling. Rummet i sig själv är inte särskilt stort, men kan en gång i tiden ha rymt upp till 500 böcker. Exakt vilka dessa kan ha varit återstår att utforska, om det någonsin går att få reda på i sin helhet. Grevens bibliotek på Läckö inreddes 1654 och på väggarna kan man än idag utläsa namnen på de humanistporträtt som bör ha varit placerade där. Porträtten eller författarnamnen behöver inte betyda att just dessa varit representerade med sina verk, utan kan lika gärna betyda att den genre de tillhör har haft detta utrymme. Vad vi vet från De la Gardies andra samlingar kan innehållet ha varit ganska varierat. Teologi, antika författare och samtidsfilosofer kan ha samsats på hyllorna tillsammans med diverse handskrifter. En stor del av samlingen kan ha haft danskt ursprung efter ett stort bokförvärv. Troligen fanns också ett antal emblem böcker. Dessa användes som förlagor till emblemsviter i kyrkor. Det är inte så långsökt att tänka sig att förlagan till emblemen i den närbelägna slottskyrkan kan ha stått på en av hyllorna.

Biblioteksrummet ingår inte i de vanliga visningarna på slottet. Under jubileumsåret har det dock funnits med i en specialvandring om Magnus Gabriel.

Helena Långström Schön
Text och bild

Man kan fortfarande urskilja författarnamn på väggen precis under det dekorerade taket.

Märkena efter de gamla hyllplanen syns bakom de mera nutida

Bibliotekets placering har en alldeles särskild betydelse i sammanhanget. Rummet blickar ut över trädgården och vidare över sjön mot horisonten. Rummet ligger inte heller långt från Magnus Gabriels privata svit. Detta var ett tidens ideal som greven hade tagit till sig.

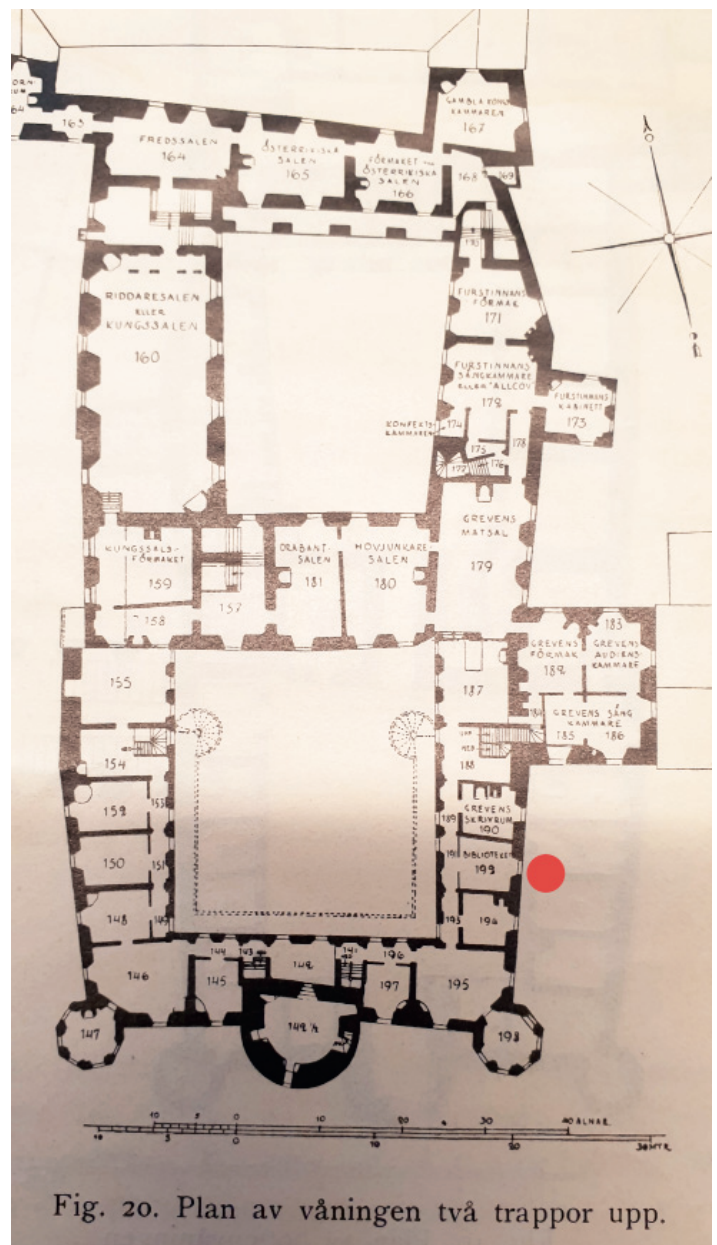

Fig. 20. Plan av våningen två trappor upp.

Rum 192. Plan ur Svenska Fornminnesplatser: No 12 Läckö Slott. Vägledning utgiven genom Kungl. Vitt. Hoist. Och Antikvitets Akademien (1929)

På planen syns också de loftgångar som fanns på förborgen.

Ett prästsigill från 1700-talet

I min ägo har jag en sigillstamp, som tillhört komministern i Ullervad vid Mariestad Christian Algotsson Brandelius (1719-1793). Han var född på komministergården i Lövåsen i Fredsberg och son till Algot Brandelius f. 1658 i Bränneboda i Källby pastorat, varav han som den första generationen av sin släkt antog namnet Brandelius. En son till C. A. Brandelius, Lars B. blev läkare och lektor i Skara, där han ägde ett hus intill Skara Gamla kyrkogård, vars mark han ägde innan den 1825 blev begravningsplats, sedan domkyrkan upphört att fungera som sådan. Där föddes 1789 sonen Jan Christian, som under åren 1830-1886 var prost och kyrkoherde i Fredsberg. Från hans dotter Hilda (1845-1912) gift med Gerhard Carlsson torde sigillet ha ärvts av ogifta dottern Signe Carlsson (1885-1971) och efter henne kusinen Märta Carlsson (1903-1997) varefter det tillhört mig.

Ett sigill hade i äldre tider jämte namn en stor rättslig betydelse. Läran om sigill (sfragistik) är särskilt för medeltidsforskare viktig. Men även för en 1700-tals präst var sigillet ett måste vid underskrift av rättshandlingar, attester m.m. Sigillet var så rättsavgörande att man oftast vid ägarens död förstörde det för att inte locka till förfälskning.

C. A. Brandelius sigill har analyserats av Magnus Bäckmark, känd heraldiker och genealog, för närvarande riddarhusgenealog. Utöver ägarens monogram C. A. B. finns ett med blommor bevuxet berg (Fredsberg). En ögla i handtaget gör det möjligt att fästa sigillet vid en klockkedja.

Så berättar det gamla sigillet om sin ägare och den tid och ort, som sigillbilden hänvisar till.

Bengt O. T. Sjögren

Insamling till barockorgeln i Varnhem fortsätter

INSAMLING 2022-2024

SWISH

Skara pastorat: 123 375 55
43 (märk: "Orgel Varnhem").

BANKGIRO

Skara pastorat: 460-5465
(märk "Orgel Varnhem")

Biskop Åke Bonnier 10 år som biskop

Tio år har gått sedan Åke Bonnier vigdes till biskop i Skara stift den 26 augusti 2012. Torsdag 1 september uppmärksammades 10-årsdagen av mottagandet i samband med en mässa i Skara domkyrka.

Nygamla böcker åter i lager

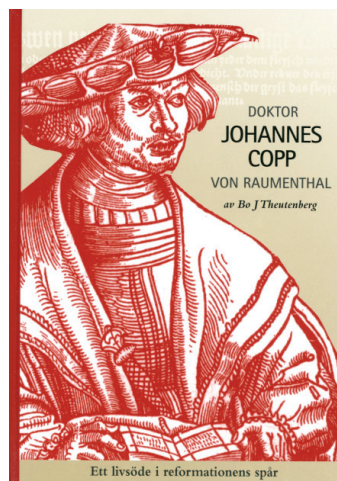
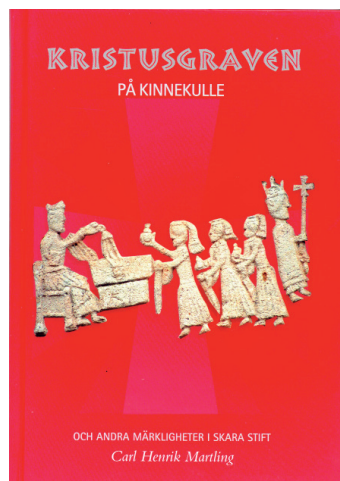
Efter inventering i vårt förråd har följande äldre och utsålda böcker kommit fram i luset och kan inhandlas

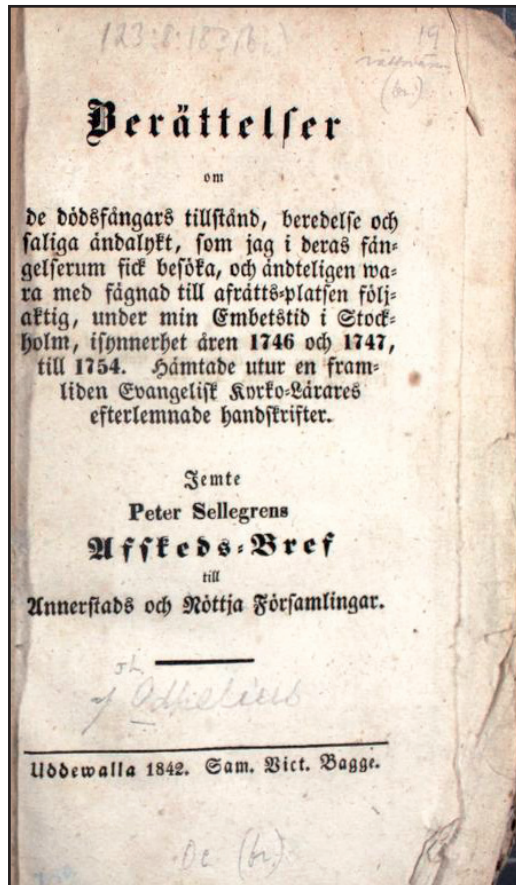
Biskopen och törntaggen
(2004)
150 kr

Kristusgraven på Kinnekulle (2002)
100 kr

Doktor Johannes Copp
von Raumenthal (2003)
100 kr

Sjålasörjaren Thore Odhelius

Till sist blev återfallstjuven Anders Ryman dömd till döden. Först blev han tvungen att tigga, sedan att stjäla, då han som mycket ung blev föräldralös och utan förmyndare. Trots att han gång på gång blev ertappad och dömd för sina brott och avtjänat spöstraff om totalt 1050 enkla slag begick han stöld efter stöld. Till sist såg Stockholms stads myndigheter inte någon annan utväg än att spärra in honom på nya Smedjegårdsfängelset där han efter en två år lång rannsakan fick dödsstraffet. På en medfänges inråndan begärde han att få predikanten vid änkehuset, Thore Odhelius, som hjälp i att bereda sig för döden. Under den beredelsen fann Ryman någonting som han aldrig fann på fri fot. Bakom gallret fann han en dyrbar skatt som fick allting annat att blekna och gick lugn och glad till sin avrättning. Han borde vid sin död ha varit 20 år gammal.

Fallet med Anders Ryman återberättas av den herrnhutiske prästen Thore Odhelius (1705-1777) i en självbiografisk redogörelse för själavården han bedrev för dödsdömda fångar på nya Smedjegårdsfängelset i Stockholm under åren 1746-1754. I *Berättelser om de dödsfångars tillstånd*¹ berättar han om åtta fall där den dödsdömda fången enligt hans egen bedömning undfick saligheten hos Gud.

Att se en sådan vidrig omständighet i ett positivt ljus kan tyckas främmande i bästa fall, och i värsta fall motbjudande, men i dessa dödsfångars exempel ser man en evangelisk sanning illustrerad i kött och blod som utmanar den sekulära normen på hur ett lyckligt liv ser ut. Det värsta som kan hända en människa är inte att misslyckas, inte ens att hamna i fängelse och inte ens att begå så fruktansvärda misstag eller utstå ett sådant

inhumant straff. Det värsta som kan hända en människa är att hon går miste om den eviga saligheten. Så fick dessa fångar det som många går miste om.

Med denna artikel vill jag belysa en bortglömd hjälte i Svenska kyrkans historia, och de trons hjältar som bakom galler fann den dolda skatten som ger livet dess mening och gör döden ljuvlig, ej faslig, att gå till.

Sjålasörjaren Thore Odhelius: ett kort personporträtt

Thore Odhelius föddes i Skara 1705 son till lektorn Lars Odhelius, sedermera kyrkoherde i Flo. Av hans barndom vet vi inte mycket men 1723 påbörjade han studier i teologi vid Uppsala universitet. Ganska snart därefter år 1725 finns han i den radikalpietistiska kretsen kring Sven Rosén och C.M. von Storkirch i Stockholm, och där började Odhelius egen verksamhet i Stockholm.² Den radikala pietismen i Stockholm var en separatistisk rörelse inspirerad av den tyske läkaren och mystikern Johan Conrad Dippel som ifrågasatte yttre religionsutövning och betonade en kvietistisk spiritualitet baserad på direkt inre uppenbarelse av den helige Ande. Carl Christopher Gjörwell bekräftar i sina *Anteckningar om sig själf* bilden av Odhelius som radikalpietistiskt sinnad student och sedermera präst då Gjörwell beskriver honom som "stark dippelio-separatist och totus tollstadianus".³ Alltså tillhörande en mer radikalt sinnad pietism.

När Odhelius prästvigdes året 1734 var det för tjänst hos Svea hovrätts president friherren Otto Reinhold Strömfeld, som själv var pietistiskt sinnad. Det var i tjänsten hos Strömfeld som Odhelius mötte den herrnhutiska rörelsen som han kom att helhjärtat omfamna och verka för under återstoden av sitt liv.

Under en resa till familjen Strömfeldts gods Gross-Cambi utanför Reval i nuvarande Estland mötte Odhelius representeranter för den herrnhutiska rörelsen för första gången. Den herrnhutiska missionen hade tidigare rönt stora framgångar i Livland och det var i kontakt med den livländska herrnhutismen som Odhelius blev vunnen för dess sak. Ledaren för den herrnhutiska brödrakretsen i Reval, pastor Vierorth, var den personliga kontakt som satte störst spår i Odhelius. I ett brev till diasporaarbetaren Elias Östergren beskriver Odhelius hur han av Vierorth blivit undervisad i den herrnhutiska trosåskådningen, framför allt vikten av att "bli en syndare" och därmed finna nåd. Just denna förståelsen av omvändelsen som att "bli en syndare" kom att bli central för Odhelius själavård och är en nyckel till att förstå hans teologiska åskådning.⁴

Det var den trosåskådningen som han ivrigt undervisade och predikade om efter sin återkomst till Stockholm. Detta gjorde han med sådan styrka och nitälskan att han fort blev en ledargestalt för det herrnhutiska partiet i Stockholm, även fast han inte var den första av de herrnhutiska pionjärerna i Sverige.⁵

Efter sin tjänst som hovpredikant hos Strömfeldt utnämndes Odhelius till konrektor för Storskolan 1734. Efter att först på eget initiativ och utan ersättning predikat i Änkehuset blev han också utsedd till dess ordinarie predikant 1742. Dessa två ämbeten innehade han under hela sin verksamhetstid i Stockholm och utnämningarna skedde efter hans herrnhutiska genombrott. Hans själavård för fångar på Smedjegårdsfängelset var

aldrig kopplad till någon tjänst utan skedde på hans eget initiativ och på frivillig basis av allt att döma med sina ämbetsbröders goda minne.

Smedjegårdens fängelse var den andra byggnaden som innehade det namnet och kallades därför också för nya Smedjegården i kontrast till Slottssmedjegården som brann ner tillsammans med slottet Tre Kronor 1697. Byggnaden uppfördes 1636 som barnhus och tukthus men från 1664 blev det Stockholms stads enda fängelse för dödsdömda fångar. Under Odhelius verksamhet vid nya Smedjegården var det ett fängelse för manliga och kvinnliga dödsfångar, fångar som var dömda till livstid på vatten och bröd samt fångar under rannsaking. Byggnaden finns inte kvar men stod på den plats där Folkets hus ligger på Barnhusgatan på Norrmalm i Stockholms innerstad. Trots prövningar av konsistorium i både Stockholm och Skara kom Odhelius att räknas som ortodox i läran av den kyrkliga hierarkin, trots och ibland på grund av hans herrnhutiska övertygelse. Efter att ha blivit utesluten ur förslag som kyrkoherde i Alingsås pastorat på grund av att han var "miss-tänkt för nyheter i läran" blev han av Kungl. Maj:t uppförd på förslag som kyrkoherde i Flo i Skara stift, och vann också valet med stor majoritet. År 1754 efterträdde alltså Odhelius sin far som kyrkoherde i Flo. Han tillträdde som kyrkoherde i ett pastorat där befolkningen genomgått liknande resor som han själv, där pietistisk och herrnhutisk väckelse hade dragit fram.⁶ Som kyrkoherde i Flo kom han att bli betrodd och väl ansedd av ämbetsbröder och konsistorium och ofta inkallad som adjungerad vid konsistoriets sammanträde, i synnerhet vid bemötandet av Swedenborgs lärare vilka han var en aktiv motståndare till. Han blev utnämnd till prost och presiderade "med heder" vid Skara stifts prästmöte 1757.

Odhelius död var svår. Efter en kraftfull inflammation genomgick han en operation där "stora köttstycken måtte bortskäras medan han ännu levde". Han avled i sviterna av operationen den 30 juni år 1777. Vid denna levnadsteckning är det viktigt att poängtera hur Odhelius aldrig avsvor sig den herrnhutiska trosåskådningen, aldrig blev dömd i konsistorium för felaktigheter i läran, utan kom att med tiden räknas som en fullständigt ortodox präst. Det säger alltså att det fanns rum i den lutherska ortodoxin för den teologi som han stod för och de betoningar i teologin som är gällande i hans retorik. När *Berättelser* skrevs ner var det den högt aktade prosten Odhelius i Flo som förde pennen.

Med tanke på ämnet är det relevant att teckna något av Odhelius personlighet. Av allt att döma var han en känslomänniska, enligt egen utsago av en "tendre och blödig sinnesstämmning".⁷ Gjørwell kommenterar att hans eldiga predikosätt och nitiska argumentation för den herrnhutiska trosåskådningen ibland kunde göra mer skada än nytta när det gällde att övertyga meningsmotståndare om herrnhutismens sak. Tveklöst var det också många som vanns av honom på grund av samma intensitet i personlighet och predikosätt. I enlighet med hans evangeliska övertygelse verkar han inte varit någon asket utan livsglad och världstillvänd i jämförelse med mer pietistiskt sinnade ämbetsbröder. På grund av hans förkärlek för segling under sommaren, slädturer under vintern samt ett livslångt intresse för sång, musik och konst blev han anklagad av sina pietistiska vänner för att vara för "sinnliga nöjen". Samtliga källor talar om hans humor och tendens till kvicka och lustiga svar, vilket också lyser igenom i *Berättelser*.⁸ Jag menar här att Thore Odhelius med sitt liv gestaltade sin teologiska åskådning om trons liv i Kristus, att det är ett lätt och glatt liv i nåden utan bekymmer och kamp. Han hade själv funnit skatten som han vägledde sina konfidenter till.⁹

Konfidenterna

Berättelser består av en självbiografisk redogörelse av Thore Odhelius självavård för åtta dödsdömda fångar som alla avtjänade sina straff på Smedjegårdens fängelse. Dessa var: rånmördaren Carl Beckman, inbrottsstjuven R. Malmberg, återfallstjuven Anders Ryman¹⁰, barnamörderskorna Brita Wadström och Anna R. Dotter, inbrottsstjuven R. Åhman, banksedelförfalskaren Peter Sellegren¹¹ och mörderskan Cajsa Olofsdotter. Förutom Sellegren som var präst i Annerstad och Nöttja församlingar i Växjö stift var samtliga fångar fattiga människor av låg samhällsklass.

Strukturen i *Berättelser* är enkel. Efter en introduktion berättar Odhelius om sin självavård för varje dödsfånge från det att han träffade dem till dess att de blev avrättade. I inledningen framställer Odhelius åtta punkter som han lärt sig under denna tid och understryker vikten av en rätt förståelse av "salighetsordningen", alltså nådens ordning, i sin självavård. I den tryckta texten finns också ett tillägg som består av Peter Sellegrens avskedsbrev till sina församlingar som han skrev ner på Odhelius inrådan. Det är dock inte Odhelius som sört för avskedsbrevets publicering utan det är den herrnhutiske prästen Anders Carl Rutström som var ordinarie fängelsepredikant i Stockholm åren 1748-1765.

Berättelser är enligt Kungliga biblioteket en handskrift som varken jag eller andra har hittat. Enligt egen utsago skrev Odhelius *Berättelser* 20 år efter det att händelserna som han beskriver ägde rum.¹² Det placerar handskriftens tillkomst något eller några år före Odhelius död år 1777. Denna handskrift låg sedan opublicerad i dryga 60 år då Samuel Victor Bagge lät trycka och publicera texten 1842 i Uddevalla. Det är den enda gången texten publicerats.

Samtalen behandlar nådens verkan som efter omvändelsen nästan helt faller bort. Kallelsen genom evangelium består av rörelser i människan framkallade av Guds förekommande nåd som gör människan positivt inställd till den kristna tron och öppnar henne för att med förståndet förstå de kristna lärorna. På ortodoxt sätt betonar Odhelius behovet av att bli upplyst av

lag och evangelium i den ordningen och att upplysning av lagen är nödvändig för att bli upplyst av evangelium. Upplysningen av lag respektive evangelium sammanfaller dock något då

Odhelius oftast för samman insikten om syndens och nådens djup. De tre sista delarna av nådens ordning koncentreras till en enda punkt hos Odhelius: omvändelsen. I omvändelsen sker rättfärdiggörelse, pånyttfödelse och helgelse omedelbart, någon ytterligare ordning för nåden i människans liv finns inte efter omvändelsen. Ett schema för Odhelius formulering av nådens ordning kan alltså se ut så här: kallelse (rörelser av Guds förekommande nåd), ljus i förståndet (det förnuftsmässiga bejakandet av den kristna trosläran), upplysning genom lagen (människan blir gjord till syndare) samt upplysning av evangelium (människan får insikt i nådens djup), omvändelse (där rättfärdiggörelse, pånyttfödelse och helgande sker omedelbart) och trons liv i Kristus. Detta trons liv i Kristus är det yttersta målet i nådens ordning hos Odhelius. Det är ett liv i vila hos Frälsaren, utan botkamp, utan oro och utan tvivel på saligheten. Det är intet annat än Kristi inneboende i människan, då hans liv blir den enskilda människans liv. Så finns det drag av en genom tron mystisk förening mellan Kristus och den enskilde i teologin som tecknas i *Berättelser*.¹³

Utifrån detta bedrev Odhelius en själavård som lade stor vikt vid den lutherska rättfärdiggörelseläran och att människan behöver bli medveten om synden och be om nåd med egna ord för att sedan bli stilla och låta Gud verka i förvisning om försoningens verklighet.

Anders Rymans sista dagar

Vid första anblicken var Anders Ryman förfärlig att se på enligt Odhelius, knappt klädd och med uppenbara märken efter straff och misshandel på kroppen. Efter att ha först frågat varför Ryman kallat på honom och fått det enkla svaret att Odhelius hade rykte om sig att vara en bra präst tog Odhelius till orda med en smärtsamt skarp lagpredikan:

Du har nu gått så långt i satans tjänst, att du förlorat den rättighet, att få behålla ditt timliga liv, som dock alla människor äga, ehuru eländiga de äro. Du du-ger nu intet i världen till annat än hängas i galga, och fåglarna skola äta ditt kött; jag skulle icke vilja gå in i rummet en gång där du sitter, mindre tala med en sådan, som gjort sig så styggelig för Gud, hans Änglar och människor.¹⁴

Detta exempel på lagförkunnelse hos Odhelius ger oss inblick i hans själavårdsmetod. Detta var det första han sade till Ryman, vilket visar att lagen är det första som behöver predikas för en människa och att det första gudsmötet sker genom att lära känna Guds lag. Odhelius sällar sig till den ortodoxa förståelsen av att Guds lag måste predikas före Guds evangelium. Att denna lagförkunnelse består av lagens andra bruk är tydligt, eftersom det enda som Odhelius egentligen förkunnar här är Guds redan fälda dom över Ryman; det enda Odhelius egentligen gör är påtala hans situation. Lagens spegel ställs framför Ryman och uppenbarar hans behov av nåd. Nåden är heller inte långt borta, då Odhelius i samma tal genast går från skarp lag till underbart evangelium, tätt sammanlänkade:

. . . om du inte dugde till ett. Vet du något? Du duger att bli salig, så usel och fördömd du sitter här, så är du dock en människa, och när du är en människa, så är du i släktskap med Honom, Han har köpt och återlöst dig: när ingen annan vill, så vill han hava dig: Han både vill och kan draga ditt hjärta till sig och göra dig salig, om Han får göra med dig, som fadren gjorde med den förlorade sonen o.s.v.¹⁵

Efter detta tal önskade Ryman att Odhelius skulle besöka honom regelbundet. Därför återkom Odhelius till honom med undervisning om hela Jesu person, och undervisning består främst av en färggrann framställning av Frälsaren såsom en syndares vän.. Inget hos Jesus utelämnas utan hela frälsningshistorien ryms i undervisningen. Jesu eviga födelse av Fadern, inkarnationen av den Helige Ande genom jungfrun Maria, människornas adelskap genom Guds sons födelse som människor, Jesu barndom och mannaår, hans dop och hans frestelse.

Vidare Jesu förkunnande av Guds rike, uppenbarelse av himmelens hemligheter, hans kärlek till syndare och medlidande med de sjuka, hans gärningar under sin jordiska verksamhet.

Ytterligare hans själaångest och kroppssmärter, hans fattigdom och bekymmer, hans blodsvett i örtagården, hans korsfästelse och begravning, hans villighet att bära syndare på sin rygg och ta emot alla de som söker honom. Till sist hans underbara uppståndelse och ärorika himmelsfärd. Så målar Odhelius Kristus med klara och granna färger. Det är en inspiration för hur rik evangeliets förkunnelse kan vara och att kärnan i predikan är framför allt att ställa fram Kristus för människor.

Under de regelbundna samtalen om Jesus fann Odhelius att Rymans utseende mildrades något. Hans lemmar slappnade av, hans blick blev vänligare och inte lika stint stirrande.

Kanske fick Ryman en uppskattning av sitt eget värde, att han har ett värde i Guds ögon – att han är sökt och efterfrågad – genom dessa samtal?

Att vinna förtroende

Konfidenten började också tala till sin själasörjare när denne visat sig förtjäna förtroendet. ”Det gör mig ont, min gosse, att du har så stor plåga av den tunga blacken och järnbandet: jag skall tala vid Slottsfogden, att du må kunna bli lindrigare fångslad” sade Odhelius kort efter sitt första möte med Ryman, varpå han också blev beviljad både nya kläder och lättare fångsel. Vid denna vänlighet, och säkert också med en något återställd värdighet, började Ryman berätta om sitt liv. Om sin barndom, hur han blev förledd till att stjäla, om allt uselt sällskap och okloka beslut som fört honom till hans situation. Vid Rymans berättelser är det tydligt att vem som helst hade kunnat hamna i hans ställe, och de sorgliga omständigheterna i hans liv som drivit honom in i döden blir tydliga. Det är svårt att inte sorgset tänka att det kunde ha blivit annorlunda för Ryman.

Att besöka de fångslade är en av de sju kroppsliga barmhärtighetsgärningarna, och genom att visa sådan enkel barmhärtighet som att bara vara där så vinner Odhelius sin konfidents förtroende. Gärningar, inte bara tal, är en del av själavården.

På Odhelius uppmuntran började Ryman också att bekänna fler brott än dem som han dömts för. När han på detta sätt lät-tade sitt hjärta i förtroende så blev det också en ingång för Andens verkan i honom, för:

Nu kom han [Ryman] i ett nytt element: han fick allt större ljus i försoningshemligheten, jämte ny nåd att med stillhet låta hela sin själs omsättning endast ankomma på den Hel. Andes fria verkan, varav hände, att han fick av Frälsaren annalkande nåd och krafter att tro och vila uppå den genom Hans blod skedda försoning . . . han kunde med Paulus säga att Kristus var hans liv; och det var så i sanning i hans hjärta¹⁶

Ryman fann trons liv i Kristus, en skatt som få finner men som han fann i sitt fängelse. Vid ett annat tillfälle sade han: ”jag är visst lycklig, att mina missgärningar blivit uppenbara; om det icke skett, och jag icke förvärvat livet, hade jag aldrig fått höra och känna det, jag nu hört och känt”.¹⁷ Just dessa ord gör det uppenbart att genom sitt liv i nådens ordning hade Ryman funnit något som gör att hans grymma öde inte tynger honom, utan att han ser på sina yttre omständigheter med en märklig glädje, och att han till och med kan se sin synd, sitt straff och sin dom som goda ting, värda att vara tacksamma för. En övernaturlig sinnesfrid som är berättigad på grund av det han funnit. Rymans liv i nådens ordning illustrerar starkt i kött och blod liknelsen om den gömda skatten, men kanske också mer tydligt orden som går som en röd tråd genom *Berättelser*, Paulus ord i Fil 1:21 *Ty för mig är livet Kristus, och döden en vinning* och i 2 Kor 6:10 *Jag har ingenting men äger allt*. Kristi liv har blivit Rymans liv genom nådens ordning. Trons liv i Kristus blev uppenbart för Ryman genom hans synder, misslyckanden och lidanden. Det värsta som kan hända en människa förde honom till den gömda men dyrbara skatten som gör all synd, misslyckanden och lidanden om intet. Så framlevde Ryman sina sista dagar i stillhet, och Odhelius vittnar om en ny mjukhet i hans rörelser, ett ljus i hans blick och lugn i hans ansiktsdrag. Jämfört med hans djuriska uppsyn vid deras första möte såg han i sina sista dagar ut som en ängel. Helgelsen är inte heller den en ansträngd kamp, utan något som går lätt med den Helige Andes hjälp. Det är en viktig andlig övning att inte handla, inte tala och inte försöka eller anstränga sig. I alla fall inte för att bli helig, eller komma Gud nära. I stillheten verkar Herren. I tystnaden talar han till själen. Med det sagt, så är det en av de svåraste andliga övningarna att helt avstå från att handla. Kanske är det därför lättare för en frihetsberövad människa att göra det?

*Flo kyrka
revs 1891*

Dödsdagen

Ryman var redo att dö. Han längtade efter sin dödsdag såsom sin befrielsedag. Vid den sista kvällen i livet delade Ryman, Odhelius och en tredje Kristi tjänare en kärleksmåltid tillsammans

i arrestrummet, och från den stunden var Ryman inte ensam för ens ett ögonblick. Under natten sover de tillsammans, en stilla och lugn sömn enligt Odhelius. På morgonen kom ”åtskilliga Jesu vänner” – medlemmar av den begynnande herrnhutiska brödräfsamlingen – för att stödja Ryman på sin sista dag. I detta sällskap upplevde Odhelius Kristus som mycket nära. Den Korsfästes kraft var kännbar, för där två eller tre samlas i Kristi namn där är han mitt ibland dem, även om det är i ett fängelserum. Klockan sex på morgonen gick sällskapet så upp till Smedjegårdskyrkan ”där en så stor Guds menighet var församlad, att vi med möda kommo igenom”. Skriftermålstexten var Jesu ord till den botfärdige rövaren på korset:

Idag skall du vara med mig i paradiset. Detta skriftermål blev ovanligt starkt, och många i församlingen grät högljutt, och viss tumult uppstod. Här gjorde säkert Odhelius eldiga predikosätt stort intryck. Så också på Ryman som med hög röst, gjorde den vanliga syndabekännelsen, samt här och där tillade ord utur sitt eget hjärta, härefter, sedan absolutionen var honom meddelad, undfick han Jesu blods och kropps Sakrament, varvid jag kände en övervinnelig kraft av Jesu närvaro, den jag icke med ord kan uttrycka; ja, delinkventen själv blev betagen af en sådan stor Guds kraft, som genomgick hela hans ande, själ och kropp, att hans ansikte såg ut såsom Stephanii, såsom en Ängels ansikte.¹⁸

Här blir Rymans omvändelse ett offentligt vittnesbörd. Det är svårt som läsare att förhålla sig till offentligheten i detta vittnesbörd. Myndigheternas hand ligger tung över skeendet och skriftermålsgudstjänsten uppenbara propagandasyfte är inte helt välsmakande. Däremot så kan vi som är kristna i världens ensammaste land se hur en av samhällets mest föraktade blev omhändertagen och omsluten av en självklar solidaritet, och inte lämnades ensam inför sitt öde. Även fast vi med moderna ögon kan känna avsmak och förakt för spektaklet i en offentlig avrättning kan vi även ödmjukt se hur den också demonstrerar en märklig omsorg medmänniskor emellan som är främmande den med. Skulle någon av oss med samma självklarhet handla lika solidariskt med de som föraktas och utesluts från samhällets gemenskap idag? Domen över historien får alltså inte falla för hårt.

Vid klockan halv nio blev sällskapet tillsagda att bege sig till avrättningsplatsen.

Tillsammans med systrar och bröder i Kristus gick Ryman över Norrmalm, genom staden och Södermalm mot Skanstull. Vännerna – för nu kan nog sällskapet kallas för vänner – språkar ledigt med varandra på vägen dit. De språkar om skriftermålets innehåll, om vädret, om vägen till avrättningsplatsen, om himlen, om döden och hur i trons ljus den inte är faslig, utan ljuvlig.

Vid galgen, för Ryman skulle hängas, tog han farväl av sina vänner, samt av den ledande officeren och skarprättaren i den ordningen. Officeren sade då till honom med häpnad ”O, att vi måtte mötas i Guds rike” varpå Ryman svarade ”Om herrn låter Frälsaren få sitt hjärta, sker det visst, annars icke”. Tanken går till den lika häpnad officeren som vid Jesu kors drabbades av insikten att ”Den mannen måste ha varit Guds son!”¹⁸

Med en varm omfamning tog Ryman till sist avsked av Odhelius, och de utbytte några förtroliga ord med varandra. Se-

dan steg han upp för blocket och i detsamma sträckte han själv händerna åt ryggen, för att bindas, då ett tåg bands om livet på honom och upphissningen gick för sig. Medan detta skedde, hördes dessa orden från hans mun:

Jesu! Intryck pinan din i mitt hjärta, håg och sinn; Låt din döds- och ångestsmärta m.m.; vid han detta sade, hängde han på trossen.¹⁹

Så lyckades Ryman där många misslyckas. Han fann saligheten vid sitt livs lägsta punkt. Berättelserna från arrestrummen skildrar alltså ett radikalt alternativ på hur en kristen människa bör vara, verka, leva och dö och att misslyckande, lidande och svår nöd aldrig har det sista ordet i en människas liv. Herren har det sista ordet. I dessa berättelser är döden och nåden otroligt nära, och de visar hur en människa faktiskt kan leva i nåden. Att leva i nådens ordning kan också vi göra som står på fri fot. Inget skiljer vårt livsöde från Ryman, förutom just Guds nåd.

Jag hoppas att berättelsen om Ryman kan bli en påminnelse om att lycka inte beror på oss själva utan på Guds nåd och att det goda livet är möjligt för alla människor oberoende av livssituation, också de som i våra ögon inte förtjänar det. I ljus av dessa glödande vittnesmål kan också den bekvämare och tryggaste kristen omvärdera vad det verkligen är vi ber om när vi ber Bileams bön i Fjärde Moseboks 23:e kapitel: *Må jag dö de rättrådiga dö, må mitt liv sluta som deras.*

Zack Lindahl

1. Fullständig titel; *Berättelser om de dödsfångars tillstånd, beredelse och saliga ändelykt, som jag i deras fängelserum fick besöka, under min embetsstid i Stockholm, isynnerhet åren 1746 och 1747, till 1754. Hädanefter enbart Berättelser.*

2. Jacobsson, *Den svenska herrnhutismens uppkomst*, s. 135.

3. Gjörrwell, Carl Cristopher. *Anteckningar om sig själv, samtida personer och händelser 1731-1757*. Samlingar utgifna för de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening af Martin Weibull III, 1875. Lund 1874. s. 71.

4. Jacobsson, *Den svenska herrnhutismens uppkomst*, s. 136. Gjörrwell skriver i sina anteckningar att Odhelius blev herrnhutare pga. inflytande från Arvid Gradin, det är dock obestridligt att Odhelius hade sitt genombrott på resan till Livland. Han skriver det själv i sina brev.

5. Jacobsson, *Den svenska herrnhutismens uppkomst*, s. 145. Hederstiteln som herrnhutismens pionjärer i Sverige borde i första hand gå till Arvid Gradin och Elias Östergren. I Stockholm hade dock Odhelius mycket stort inflytande.

6. Intressanta beskrivningar över väckelser i Flo gör Wachenfeldt i sin avhandling *Nådens ordning: en studie i västsvensk pietism 1730-1760* i samband med hans redogörelse för bondeväckelsen under Andreas Tengboms ledning i närliggande Främmostad. Denna väckelse som enligt Wachenfeldt var typisk för pietistiska väckelser i Sverige gick igenom ett mer radikalt pietistiskt och kyrkokritiskt skede för att sedan under herrnhutiskt inflytande bli mindre radikalt och mer kyrkvänlig. Denna skedde åren 1733-1734 då Thore Odhelius far, Lars Odhelius, var kyrkoherde i Flo. Wachenfeldt, s. 68-96.

7. Odhelius, *Berättelser* s. 4

8. Gjörrwell, *Anteckningar*, s. 64.

9. Förutom där jag gjort en särskild hänvisning ovan utgår jag från Skara stifts herdaminne när det gäller Odhelius liv: <http://runeberg.org/skarahe1/0257.html> 2021-10-27.

10. På Stockholmskällan där *Berättelser* finns digitaliserad benämns denna person som Anders

Ruthman. I texten är det uppenbart att denne heter Ryman i efternamn.

11. En intressant notis är att han är namne med den mer berömde Peter Lorenz Sellergren i Hälleberga, kallad "kyrkofadern i kaplanstugan". Peter Lorenz Sellergren lär ha sagt om likheten i namnet att de var lika i alla andra avseende också, det enda som skiljde dem åt var Guds nåd.

12. Odhelius, *Berättelser*, s. 4.

13. Hollazius d.y. var sonson till den mer kände dogmatikern David Hollazius och var herrnhutiskt sinnad pastor i Pommern.

14. Odhelius, *Berättelser*, s. 13.

15. Odhelius, *Berättelser*, s. 13.

16. Odhelius, *Berättelser*, s. 15.

17. Odhelius, *Berättelser*, s. 16.

18. Odhelius, *Berättelser*, s. 18.

19. Odhelius, *Berättelser*, s. 20.

Gårdsjö – ett besök i Skara stifts nordliga utmarker

Gullspångs kommun skulle kunna kallas för Skaraborgs och Skara stifts Övre Norrland. Här går gränsen mot Värmland och Närke, Karlstads och Strängnäs stift. Idag är Gullspångs kommun näst minst i Västra Götalands län och kommunen är också känd för sina billiga bostäder. Trots kommunnamnet så ligger det mesta av kommunförvaltningen i Hova.

I kyrkligt hänseende är kommunen delad på ett ovanligt sätt, genom att Amnehärads och Södra Råda socknar numera är en församling och en del av Lyrestads pastorat, medan Hova lagts samman med Älgårås (i Töreboda kommun) till en församling som är en del av Töreboda pastorat.

Men i kommunen finns inte bara Gullspång och Hova. En bit från E20 ligger det lilla stationssamhället Gårdsjö. Här är vi verkligen i gränslandet. Den norra avtagsvägen är på andra sidan länsgränsen. Finnerödja tillhör Örebro län men landskapet Västergötland och var ända till 2014 tillhörigt Skara stift.

Gårdsjö hade 2015 128 invånare. Det är en betydlig minskning mot 1960 då här fanns 335 invånare. Det är järnvägen som gjort Gårdsjö till vad det är. Här möter Västra stambanan den historiska, från början smalspåriga Västgötabanen. Gårdsjö var alltså en liten järnvägsknut. Fjärrtågen svischar förbi i hög hastighet. Men bandelen mellan Gårdsjö och Forshem breddades till normalspår och det går fortfarande att ta tåget från Gårdsjö på Kinnekullebanan.

I sockenboken för Hova och Älgårås kan man lära sig mer om Gårdsjöns historia. Namnet Gårdsjö är inte så gammalt. Trakten var en del av Kronoallmänningen Tiveden, och själva platsen kallades för Kotan. 1883 inköptes egendomen av August Andersson tillsammans med tre medintressenter. Dessa löstes snart ut, och August Andersson kan anses vara grundare av Gårdsjö. 1884 byggde han ett sidospår vid stambanan. På 1890-talet fanns endast tre hus: ett banvaktshus, ett rött hus där modern till banvakt Bengtsson bodde och Stina-Johanna Olssons hus.

Det nämnda sidospåret användes för lastning av virke, träkol och ved. Mekaniseringen fordrade att en ångsåg skulle anläggas. Den låg först vid egendomen men flyttades sedan intill stationsbyggnaden. Mossarna utdikades och en torvströfabrik byggdes.

August Anderssons son Richard Sjögård fungerade som disponent även sedan bolaget inköpts av Katrinefors AB. 1896 började persontågen att stanna i Gårdsjö. Först köpte man biljetter av banvaktens hustru i banvaktstugans kök. 1907 invigdes dock ett från Kumla hitflyttat stationshus. 1910 invigdes bandelen av Västgötabanan. Nu blev det arbetstillfällen även för stins, två kontorister och två stationskarlar men också vagnreparatörer, omlastare och lokputsare m.fl.

1912 byggdes ett förråd för Telegrafverket. Senare uppgraderades stambanan med elektrifiering och dubbelspår.

Disponent Sjögård ledde byggandet av hotell och skola. På 1920-talet började det också talas om att bygga en egen kyrka. 1926 bildades Gårdsjö kapellbyggnadsförening. Man kan säga, att detta var en del i en småkyrkorörelse som kännetecknade den västsvenska landsbygden vid denna tid. Detta gäller både Skara, Göteborgs och Karlstads stift. På frivillig väg, ofta med stora bidrag av lokala mecenater eller företag, så försökte man bygga kyrka eller oftare kapell i delar av vidsträckta församlingar där det var långt till församlingskyrkan.

De byggdes ofta i en tillbakablickande, historiserande stil med utgångspunkt i föreställningen om hur en gammal sockenkyrka borde se ut. Stilen är i varje fall sakral, kanske som en markering mot de enklare missionshusen som vid denna tid byggdes på så många ställen. Ibland fick kapellen modernare drag, det byggdes ofta en anslutande församlingssal och det fanns i regel förut okända bekvämligheter som rinnande vatten, kök och toalett inomhus.

Hova-Älgårås sockenbok räknar upp några eldsjälarna i Gårdsjö. De är Emil Johansson, Smedsbol, mjölnare Nilsson, lärarinnan fröken Lindqvist, Paulina Andersson i Håhult (som skänkte kyrkklockan), polis Lind i Daltorp och så disponent Richard Sjögård.

Kyrkogården togs i bruk 1932, och 1934 fanns det ritningar som var godkända. Arkitekt var Julius Samuelsson. Denne tycks inte ha ritat några andra kyrkor. Här blev det en träkyrka. Kanske kan man ana en liten inspiration från närbelägna Älgårås kyrka? Den andra söndagen i advent 1939 invigdes Gårdsjö kyrka av biskop Gustaf Ljunggren.

Altartavlan i Gårdsjö målades av konstnären Folcke Löwendahl (1901-1976). Om honom kan *Svenskt Konstnärslexikon* berätta att han föddes i Malmö, föräldrarna var målarmästare respektive språklärarinna. Han tycks ha studerat vid mogen ålder, först vid Otte Skölds skola 1937 och sedan vid Konsthögskolan

1938-1945. Ett antal utställningar räknas upp.

Vidare berättar lexikonet att: "L:s omfattande produktion har ett experimentellt och eklektiskt drag. Han har målat ett stort antal porträtt, har arbetat med landskap, kyrkligt måleri, figuruppställningar och stilleben och har under senare år alltmåra sysslat med halvabstrakta och abstrakta motiv". Vidare sägs att "L:s koloristiska experiment synes återgå på en ambition att införa ett 'visionärt-romantiskt' drag i sin konst. Han har förutom i olja, pastell, akvarell och gouache, även arbetat med tornnålsgravyr och etsning".

Altartriptyken i Gårdsjö tas upp som ett av Löwendahls större verk. Titeln är "Kommen till mig I alla betungade". Titeln får nog anses som tidstypisk. Kristus är ung och skägglös men inte alls så påträngande i sitt uttryck som Henrik Sörensens altarmålning i Linköpings domkyrka, som var alldeles ny vid den här tiden (klar 1936).

Idag är Löwendahl så okänd att hans namn blivit felstavat på flera ställen på nätet. Några enstaka träffar dyker upp på tavlor som varit ute till försäljning. Två tavlor har sålts för 300 kronor styck.

1970 överlämnades Gårdsjö kapell/kyrka, från kapellbyggnadsföreningen till Hova församling. Idag är det en del av Töreboda pastorat.

Det som skiljer Gårdsjö från flera andra kyrkor som byggdes under småkyrkoperioden på 1930-talet, är att kyrkan fortfarande är i bruk. Det är dock mycket sparsamt med gudstjänster förutom förrättningar. Skrivaren av dessa rader fick glädjen att vara med på den traditionsrika gudstjänsten på Kristi himmelfärds dag.

Det ringdes i Paulina Anderssons klocka. Kyrkoherde Magnus Carlsson predikade och ledde gudstjänsten och Allemanskören, en seniorkör i Hova-Älgårås medverkade med sång. Vi sjöng psalmer, bl.a. alla nio verser av den inte så ofta sjungna psalmen 158: *Till himlen Herren Jesus för*. Det blev extra kraft i psalmsången när hovsångerskan Ann Hallenberg, som har sin fasta punkt i Älgårås, deltog med sin familj. Ann Hallenberg är idag kanske mer känd utomlands än i Sverige. Hon är mest känd som solist inom den tidiga musiken.

Efter gudstjänsten bjöds det till kyrkkaffe med hembakt bröd i församlingssalen.

Kyrkan är i gott skick trots det sparsamma användandet. Kyrkoherde Magnus har inte arbetat så länge i pastoratet, men berättar att antalet trogna kyrkbesökare minskat i Gårdsjö och det har gjort att färre gudstjänster förlagts dit. Men det finns inte något direkt hot mot kyrkans existens och kanske kan fler uppskatta den trivsamma miljön och kyrkans fina akustik.

Carl-Johan Ivarsson

Gammalsvenskby i ukrainakrigets skugga

Stiftshistoriska sällskapet har lämnat 10 000 kr i bidrag till Gammalsvenskby. Flera av våra utgivna böcker innehåller berättelser härifrån. Karl-Erik Tysk som är en stor kännare av byns historia skriver här en aktuell artikel om livet i byn. Den är dagtecknad den 24 augusti

Gammalsvenskby i Ukraina har på ett lika dramatiskt som tragiskt sätt trätt fram i rampljuset, sedan Ryssland den 24 februari inledde sin så kallade specialoperation i Ukraina under förvändning av att demilitarisera och avnazifiera landet.

Gammalsvenskby har oturen att ligga inom den del av Ukraina som en gång tillhörde Nova Rossija, och som för den ryska nationalismen har en särskild känslomässig klang. Det handlar också om ett för Ryssland väsentligt strategiskt avsnitt med dess närhet till Krym, dess läge vid Dnipro utlopp i Svarta havet och dess försörjningsmässiga betydelse, det främsta jordbruksdistriktet.

Bykomplexet Zmijivka ligger i Hersons län, som redan i stridens inledning besattes av Ryssland just på grund av sitt strategiska läge. Länet kom att bli ett förstahandsmål för invasionen. Mitt emot byn, tvärsöver floden Dnipro eller den vattenreservoar som skapats för kraftverket i Kachovka, ligger den pumpstation som förser bevattningskanalerna och i förlängningen Krym med vatten. När Krym annekterades, stängde Ukraina av vattnet. Rysslands första åtgärd var nu att öppna kanalen igen och förbinda den med halvön.

Det mänskliga priset för "operationen" har varit oerhört högt, också i byn. Många, särskilt yngre barnfamiljer, har flytt från byn, till västra Ukraina och utomlands. Några av dem har kommit till Sverige. De har därmed sällat sig de miljoner som hals över huvud har lämnat landet. Men de flesta äldre har stannat kvar. Redan 2015 kom det enskilda hit till Sverige som inte ville delta i det lågintensiva inbördeskriget i Donbas.

Vid de skärmytslingar som pågått i de östra delarna av landet (Donbas) sedan 2014, har flera bybor dödats i strid. Under den senaste tiden åtminstone en. Tidigare stupade två soldater hemmahörande i byn.

Nästan alla som haft svenska som modersmål är döda, utom en. Det känns skönt att de slipper att ännu en gång uppleva kri-

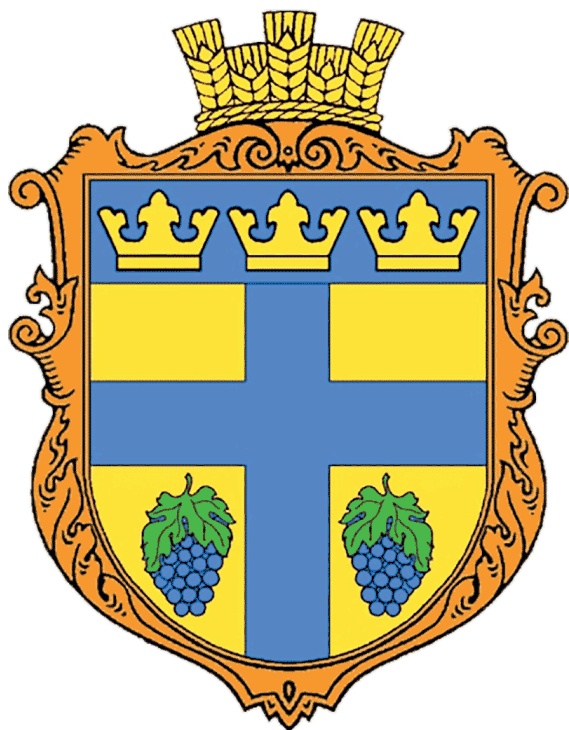
gets fasor. Men de som finns kvar har alltså fått se hur frontlinjerna förändrats och till viss del således fått dela sina döda släktingars öde, både genom att komma under främmande makt och tvingas på flykt. Den kvarvarande ursprungligt svensktalande kvinnan, Maria Malmas (85 år), lever och vistas för närvarande hos sin dotter i Nova Kachovka, där allt annat än lugn råder.

I dag ligger byn således inom det ryskkontrollerade området och ryssarna avser att hålla en folkomröstning för att utröna om befolkningen i fortsättningen vill tillhöra Ryssland. Detsamma gäller den del av Zaporizjzja som befinner sig under rysk kontroll. Men jag har svårt att tänka mig att människorna i Gammalsvenskby skulle rösta för en anslutning till Ryssland, inte minst med tanke på att en betydande del av befolkningen kommer från byar som idag tillhör Polen och är grekisk-katolska. Hos dem är den ukrainska identiteten och kulturen dominerande liksom det ukrainska språket.

Undan för undan har emellertid den ryska närvaron blivit allt tydligare för byborna. Under några veckor fördes till och med byäldsten (*starosta*) bort. För närvarande kommer ryssar till byn varje dag även om ingen har bosatt sig där.

Byborna har inte längre tillgång till det ukrainska telefonnätet och internet-förbindelserna fungerar inte som vanligt. Kommunikationerna är avskurna och det går i princip inte att förflytta sig från ett ryskkontrollerat till ett ukrainsk område.

Ryssarna är obenägna att låta några passera gränsen, men tusentals ställer sig ändå i kö för att om möjligt komma över till den ukrainska sidan, när man då och då släpper igenom ett fåtal vid gränskontrollerna.

Ryssland har ersatt ukrainsk TV med egen och håller på att även göra det samma med telenätet i övrigt. Men många drar sig för att använda telefon, eftersom de är rädda att bli avlyssnade.

Det finns mat i affären i byn, men det är till största delen ryska produkter till ett, med tanke på bybornas ekonomi, högt pris. Apoteket saknar dock medicin. Bussförbindelsen till den närmaste staden Beryslav någon mil österut upprätthålls några gånger i veckan, men utbudet av varor och tjänster där är mycket begränsat.

Just nu pågår skördearbetet. De som har jord nära byn kan skörda, men de som måste åka längre ut på stäppen för att nå sina marker hindras från detta av ockupanterna.

Till en början var det ganska lugnt i byn. Men för närvarande utsätts platser i dess närhet för attacker från den ukrainska sidan, som säger sig ha för avsikt att återerövra Hersons län, även om dessa anfall ännu snarast kan betraktas som nålstick. Varje dag kan byborna dock höra explosioner och brisader och lägga märke till de projektiler som passerar över deras huvuden.

Förryskningsprocessen har tilltagit. Hela den administrativa apparaten är i ryska händer, även om det säkert kommer att ta tid innan till exempel rubeln kan ersätta hryvnian.

Det är svårt att bedöma den närmaste utvecklingen i kriget. Hur den väpnade konflikten än slutar, kommer följderna av den att leva kvar under årtionden, vem som än "vinner". Landet har tillfogats ett ytterst svårläkt sår. Den fysiska återuppbyggnaden kommer knappast att förorsaka något större problem. Många länder står i kö för att hjälpa till. Värre är det med det psykiska trauma som såväl nationen som individerna har tillfogats. Jag har svårt att se att förhållandet mellan ryssar och ukrainare kan bli vad det en gång har varit.

Karl-Erik Tysk

Folksamling på väg till Skara domkyrka

har Västergötlands museum kallat detta underbara fotografi av Nils Edvard Forsell.

När är det taget? Troligtvis i början av 1860-talet, alltså för ca 160 år sedan.

1858 var det vi kallar Gamla biblioteket det nya biblioteket. Man kan se hur det skymmer större delen av domkyrkans långhus.

1870 var det norra tornet i så eländigt skick att det måste rivas. På bilden finns det med. Forsells samling omfattar foton mellan 1860-1883.

Vi vet inte vad som fick folksamlingen att röra sig på vad vi kallar Veterinärgränd mot domkyrkan. Men alla går i samma riktning med bestämda steg, utom kvinnan som sitter i en vagn (?) i parken. Något särskilt tillfälle måste det ha varit. Men vad?

Bilden togs av den berömde Nils Edvard Forsell. Han var rektor på Veterinärinrättning och stor man i staden, uppmärksammat som hedersdoktor i Uppsala och London. Han var faktiskt den första vetenskapliga fotografen i landet och använde fotokonsten som ett redskap i sitt arbete. Nils Edvard Forsell intresserade sig även för miljöer och människor och hans fotografier på det sena 1800-talets skarabor kan man idag se på digitaltmuseum.se

Påvebrevet 1220 till biskopen i Skara om prästen Nils

Redaktören för sällskapet *Medlemsblad* har tillfrågat mig om ett sammandrag av min artikel *Historieskrivningen om den medeltida helgonkulten i Edsleskog – med särskild granskning av påvebrevets innebörd*, vilken publicerats i *Hembygden* 2022, Årsbok för Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. Denna var resultat av undersökningar i min egen fristående regi.

Det som på allvar triggade igång mig var en artikel hösten 2020 av professor em. Bertil Nilsson: *Prästen Nils och kyrkan i Edsleskog*. Denna publicerades först i *Medlemsblad* 2020 nr 3 och återkom i rättad form i nr 4. Nilsson framförde starkt kritiska synpunkter på vissa inslag i historieskrivningen om lokalhelgonet Nils i Edsleskog. Nilssons synpunkter framstår som mycket väsentliga och befogade!

Eftersom min artikel är ett omfattande aktstycke med flera delämnen är det svårt att göra ett kort och läsbart sammandrag. Detta blir därför uppdelat i två delartiklar. Den här föreliggande första delen är koncentrerad på tolkningen av rubricerat påvebrev (DlsD, nr 10, inkl. översättning). Det blir en genomgång avgränsad till analys och tolkning av innebörderna i brevets olika delar och med koppling till det historiska sammanhanget. Det är ett selektivt sammandrag i fri form, plus en del nu tillfogade reflexioner.

Utgrävningarna av tegelkyrkan i Edsleskog

Först något om de arkeologiska utgrävningarna, som påbörjades i Edsleskog sommaren 2019 och fortsatte 2020 och 2021. Enligt arkeologerna från Lödöse museum har man kunnat visa på, att kyrkan i Edsleskog var den första byggnaden i det medeltida Sverige, som uppfördes med materialet tegel! Kyrkan uppfördes dessutom i monumental storlek. Man menar att bygget av tegelkyrkan påbörjades senast runt år 1200, förmodligen redan under slutet av 1100-talet. Resultaten innebär bl. a. att historieskrivningen om teglets introduktion i Sverige behöver revideras. Man har presenterat viss redovisning (se t. ex. Anton Lazarides & Christian Mühlenbock). En reguljär rapport är under utarbetande. Vi får se vilka dateringar av olika slag och motiveringarna för dessa, som blir redovisade.

Att kyrkan i Edsleskog var den första tegelbyggnaden som uppfördes i det medeltida Sverige och av en sådan monumental storlek – och på just denna ort, är sensationellt i många avseenden. Det har stor betydelse för såväl lokal- och regionalhistoria som för rikshistoria. Det medför en utökad kännedom om Skara stifts historia under medeltiden.

Påvebrevet i fokus

Brevet. I och med arkeologernas rön har också påvebrevet från år 1220 hamnat i fokus. Brevet är en central komponent för historieskrivningen. Det utfärdades den 4 november 1220 i Rom av påven Honorius III och var tillställt biskop Bengt d. y. i Skara.

I brevet omnämnes en präst Nicolaus (Nils) i Skara stift, som blivit mördad i tjänsten och ”sedan dess strålar genom underbara mirakler”, samt att en kyrka börjat byggas i stiftet till ära för Gud och prästen Nils. I brevet anges ej närmare till vilken ort i Skara stift, som prästen Nils och kyrkobygget är att hänföra. Stiftet omfattade Västergötland, Dalsland och Värmland. Man har så småningom kunnat fastslå, att orten är Edsleskog.

Ett påvebrev från år 1225 (SDHK nr 433). Utgör exempel på ett originalbrev från Honorius III. ”Nils-brevet” från år 1220 finns ej bevarat i original.

Skarabiskopen vistades i Rom vintern 1220-1221. Han erhöll då ett stort antal påvliga brev avsedda för svenska adressater, vilka han förde med sig på hemresan. 11 brev var adresserade direkt till biskop Bengt, inklusive ”Nils-brevet”, och gäller förhållanden i Skara stift. Därtill var ett brev adresserat till prelaterna i stiftet. Övriga 14 brev var främst avsedda för den svenska kyrkans räkning, varav flera till ärkebiskopen. Två brev var till kung Johan (Sverkersson).

”Nils-brevet” består av två delar. Den första innehåller påvens referat av biskopens anhållan om påvlig avlat för visst ändamål och motiveringen med berättelserna om den mördade prästen Nils och om kyrkobygget. Den andra delen innehåller påvens svarsbesked.

Förslag till tolkning. Hur innebörderna i det här kortfattade men betydelsefulla brevets olika delar och brevet i sin helhet skall tolkas är ej till fullo utklarat av forskningen. Feltolkningar förekommer. Bertil Nilsson för också fram kritik mot vissa missuppfattningar. Jag har sett framställningar, där man tillskriver påvebrevet uttryck, innehåll och innebörd, som det faktiskt i sig självt ej har!

Målsättningen är att få till stånd en sakligt korrekt läsning och förståelse av hela påvebrevet. Det är då också nödvändigt att

Påven Honorius III:s sigill på ett brev från år 1219 (SDHK nr 377). Texten HONO, RIVS och PP III betyder ’den tredje påven med namnet Honorius’.

få bättre kännedom om de kyrkohistoriska sammanhangen. Någon tidigare genomförd koncentrerad ingående granskning och tolkning av påvebrevets *hela* textinnehåll, innebörder och historiska sammanhang har jag ej kunnat hitta. Granskningen resulterar i ett **samlat förslag** till tolkning av innebörderna i påvebrevet.

Önskvärdheten av konsensus. Min förhoppning är, att detta samlade förslag till tolkning skall bli föremål för kritisk granskning. Är det något, som kan kritiseras för att vara felaktigt tolkat? I så fall med vilka argument? På flera ställen uttrycker jag mig i kategorisk form, men är beredd till revidering om övertygande argument kommer fram.

Det vore en fördel om man inom historieskrivning och historieförmedling så *småningom* kunde uppnå **konsensus** om en tolkning av detta viktiga brev, som förhoppningsvis kan ligga sanningen närmast. Det är ett *gemensamt* intresse för såväl hembygdsrörelse och lokala turistiska initiativ, som för antikvariska myndigheter och annan forskning – både akademiskt förankrad och fristående, att den historieskrivning, som utförs och förmedlas med utgångspunkt från påvebrevet, skall vara hållbar i det långa loppet *historievetenskapligt* sett. Det vore till gagn för den historieintresserade allmänheten!

I ett antal moment följer nu *det samlade förslaget* till tolkning av påvebrevet. Vissa tolkningar har redan framförts av kyrkohistoriker, medan en del tolkningar är nyformulerade av mig.

EJ påvlig helgonförklaring!

Bertil Nilsson skriver, att mycket är och kommer att förbli höljt i dunkel både vad gäller Nils och kyrkan i Edsleskog och med emfas, att: "En del vet vi, och en del annat har varit föremål för spekulationer eller direkta missuppfattningar som i flera fall oreflekterat har förts vidare och som bör tonas ner betydligt eller undvikas helt." Den viktigaste kritiken, som Nilsson framför, är riktad mot, att påvens brev tagits till intäkt för, att den mördade prästen Nils skulle ha helgonförklarats av påven. Han ger exempel på texter med sådant påstående. Nilsson påtalar, att *ingetdera* av dessa gjorda påståenden kan utläsas av brevet!

I den aviserade andra delen av mitt sammandrag återkommer jag med en genomgång av historiken över det felaktiga påståendet. På förhand kan jag meddela, att en ny informationstavla blev uppsatt vid gamla kyrkogården i Edsleskog den 4 november 2020, där det bl. a. *reviderat* framförs, att prästen Nils aldrig blev helgonförklarad av påven och att Nils var ett lokalhelgon.

Avlat EJ lika med "syndernas förlåtelse"!

Bertil Nilsson kritiserar texter där man likställer innebörden av *avlat* med *syndernas förlåtelse*. Han skriver att avlat i stället innebär, att en del av eller hela den botgöringstid, som en person ålagts av prästen i samband med att personen i fråga gått till bikt, avskrevs till följd av en momentan handling, exempelvis att besöka en viss kyrka på en viss dag och bedja där. Detta är ett för tolkningen viktigt påpekande, eftersom man kan säga, att avlat är ett centralt "objekt" i "Nils-brevet". Biskopen anhåller ju om *påvlig avlat*.

Det är ett allmänt problem, att det ofta förekommer missförstånd om den egentliga innebörden i begreppet *avlat*. En överblickande och pedagogisk framställning om avlatens teologiska innebörd och plats i trossystem och praxis samt utveckling över tid vore välbehövlig. (Ref.: Carl-Gustaf Andrén 2006; Anders

Fröjmark har på nätet lagt upp ett bokkapitel om *Den missförstådda avlaten* [13 sidor].)

Avslag på biskopens framställan!

Biskop Bengt d. y.s. förmodade sigill på ett brev från år 1225 (SDHK nr 412). Brevet gäller en twist om ägogränserna mellan Kråk och Brevik på västra stranden av Vättern.

Avslaget. Biskop Bengt anhåller om *påvlig* avlat för besökande till en kyrka under byggnad i stiftet. Biskopens önskan är således att erhålla ett *påvligt* avlatsbrev. Påven låter dock *ej* utfärda ett påvligt avlatsbrev om medgivande av *påvlig* avlat. I så motto innebär påvens svar ett direkt **avslag** på biskopens uttryckliga anhängan. Påvens angivna motivering är, att han ännu inte kunnat få full klarhet i saken.

Även Bertil Nilsson framhåller att: "Det handlar alltså inte om ett formellt påvligt avlatsbrev; någon påvlig avlat blev inte resultatet av biskop Bengts framställning." Nilsson betecknar detta som ett *misslyckande*. Historikern Herman Schück betecknar utgången i ärendet som ett *bakslag* för biskopen (Schück 2005, s. 156).

Påvens "givande"? I svarsbeskedet skriver påven, att (mina kursiveringar): "Vi har emellertid ännu inte kunnat få full klarhet i denna sak, men vi hyser full tillit i Herren till ditt goda omdöme och *ger* därför din broderlighet genom detta brev full *rätt* att i *vederbörlig* och förnuftig *ordning* medge sådan avlat till dem som besöker kyrkan." Här hänvisar påven istället biskop Bengt till att själv medge avlat. Han "ger" biskopen denna rätt.

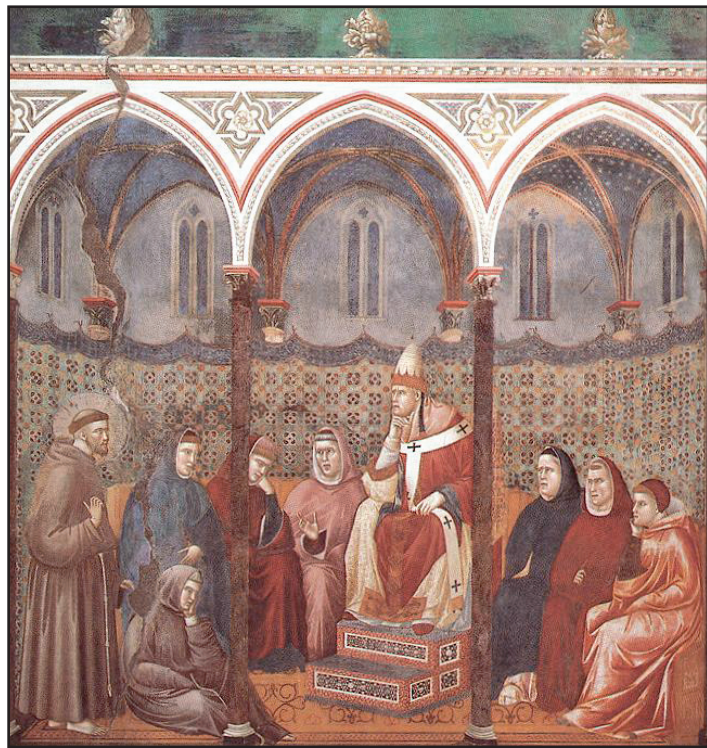
Hur skall man tolka innebörden i, betydelsen av detta påvens "givande"? Vid en första läsning kan det vara svårt att omgående bli klar över detta. Bertil Nilsson nämner emellertid, att: "Normalt sett kunde en vanlig stiftsbiskop meddela avlat som omfattade 40 dagar, och sannolikt handlade biskop Bengts av påven erhållna möjlighet för Edsleskog om detta antal dagar, även om

antalet inte finns angivet.” Herman Schück skriver likartat, att ”påven avvisar begäran att ge apostolisk indulgens till besökare av prästen Nicolaus’ kyrka, men tillåter Skarabiskopen att ge sin indulgens”, och längre fram att ”I brist på närmare kunskap tillåter Honorius endast att Bengt utlovar besökarna den avlat för 40 dagars synder han själv som stiftets biskop kunde ge.” (Schück 2005, s. 107 not 42, resp. s. 155).

Förhållandet, som vid denna tid var rådande, var, att biskopar i sin ämbetsroll *redan hade* en sådan rätt att ”i vederbörlig ordning” medge *biskoplig avlat* med giltighet inom sitt eget stift. Denna rättighet avhandlades senast på det betydelsefulla s. k. Fjärde Laterankonciliet 1215. Påvens ”givande” innebär således, att påven ”ger” biskopen rätt att medge biskopens egen *redan befintliga* vederbörliga, lagenliga biskopliga avlat!

Tillspetsat kan man säga, att påven *återremitterar* ärendet till biskopen själv. Och att det helt enkelt är fråga om en *hövlig omskrivning* för påvens avslag på biskopens uttryckliga anhållan om *påvlig avlat*. Biskop Bengt fick ändå ett brev av påven i ärendet, som han måhända kunde ha någon nytta av på hemmaplan. Men, man kan ej med hänvisning till detta påvens ”givande”, eller för att det talas om avlat, benämna brevet så som ”påvens avlatsbrev” – det skulle vara uppenbart missvisande! Brevet är *inte* ett avlatsbrev!

Orsaksbakgrunden till avslaget

Franciskus av Assisi predikar för påven Honorius III. Väggmålning i Basilica of San Francesco d'Assisi.

Enda avslaget. Av alla påvebrev, som biskop Bengt fick i sin hand, dels för sitt eget stift, dels för andra svenska adressater, kan man i dessa utläsa, att påven hyste välvilja gentemot den svenska kyrkans intressen och uppenbarligen mycket stor välvilja gentemot biskopen själv. Det *enda* ärendet i alla dessa brev, där det förelåg ett direkt avslag på en framförd anhållan, är ärendet gällande påvlig avlat för besökande till kyrkan under byggnad i Skara stift till prästen Nils' ära. Hur kommer detta

sig? Vad var orsaksbakgrunden till avslaget i just detta ärendet?

Befintligt lokalt helgonskap. Biskop Bengt utbad sig om, att *påvlig avlat* skulle medges dem som besökte en viss kyrka i Skara stift. Enligt påvens referat anförde biskopen som stöd för sin anhållan (mina kursiveringar): ”att en *kyrka börjat byggas* i ditt stift *till ära* för Gud och prästen Nils, salig i åminnelse, som, då han var på väg till en sjuk med Kristi lekamen, på ett ohyggligt sätt blev *mördad* av gudlösa människor och sedan dess strålar genom underbara *mirakler*”.

Av dessa tre uppgifter – *mordet* på en präst ute i sakramentalt tjänsteärende, *miraklerna*, *kyrkobygget* – kan rimligen utläsas, att prästen Nils vid biskopens Rombesök 1220 *redan* utgjorde ett *lokalhelgon* inom Skara stift. Den i tjänsten mördade prästen Nils betraktades och vördades redan lokalt som ett helgon. Det förelåg en *lokal helgonkult*, som hade ett uppenbart ytterligt starkt markerat och aktivt stöd av stiftsledningen. Helgonkulten måste dessutom ha haft ett antal år på nacken. Året 1220 var således inte startåret för den *stiftsunderstödda* lokala helgonkulten. Detta av stiftsledningen starkt befrämjade helgonskap bör väl rimligen också ha varit aktuellt redan före eller i samband med, att bygget av tegelkyrkan påbörjades – alltså redan i slutet av 1100-talet eller senast runt år 1200, enligt arkeologernas byggesdatering!

Komplikation. Ärendet gällde således helt klart frågan om en önskad *påvlig avlatsförmån på grundval av* ett *befintligt lokalt helgonskap*. Påvens angivna motivering för sitt avslag är, att påven ännu inte kunnat få full klarhet om denna sak, alltså då särskilt syftande på det av biskopen omtalade helgonskapet.

Detta inslag i ärendet av, att ett *befintligt lokalt helgonskap* med kult redan förelåg, att det utgjorde en motivering till biskopens anhållan, förstår jag som en direkt *komplikation* för påven. Det utgjorde ett hinder för, att påven utan närmare kännedom om förhållandena skulle kunna tillmötesgå biskopens anhållan om *påvlig avlatsförmån*. Frågor om helgonskap var *mycket* allvarliga spörsmål för påvemakten. Om biskopen hade anført någon annan grund till sin anhållan om *påvlig avlatsförmån*, så hade måhända påven kunnat tillmötesgå detta. Varför innebar då just detta med det *befintliga* lokala helgonskapet en komplikation?

Strängare påvlig policy om helgonskap. En väsentlig orsaksbakgrund till påvens avslag i just detta ärende är, att under påvarna Innocentius III och Honorius III hade en strängare påvlig policy utvecklats i frågor om helgonskap med krav på omfattande formaliserade undersökningar, med bl. a. kritisk utvärdering av påstådda mirakler. Påvemakten strävade efter att stärka sitt inflytande på helgonförklaringar och helgondyrkan. Orsaken till denna strävan var främst påvemaktens bekymmer med olika kätteri rörelser, särskilt i södra Europa. (Ref.: André Vauchez resp. Michael Goodich.)

Mot bakgrund av denna strängare påvliga policy i frågor om helgonskap och kritisk värdering av påstådda mirakler framstår det som mycket förståeligt, att påven var försiktig och avlog biskop Bengts önskemål om *påvlig avlatsförmån* för en kyrka under byggnad till ära för en mördad präst, som efter sin död ”strålar genom underbara mirakler”. Det var således fråga om en alldeles särskild orsaksbakgrund till påvens avslag i just detta specifika ärende. Avslaget innebar ej att påven var avogt inställd till biskop Bengt själv – tvärtom som det framgår av utfallet i övriga ärenden!

Fortsättning följer

Som aviseras, blir det en andra artikel här i sällskapet *Medlemsblad* med sammandrag utifrån min artikel i *Hembygden 2022*. Utöver en genomgång av historiken över det felaktiga påståendet om *påvlig* helgonförklaring, kommer en del ytterligare frågor att behandlas, vilka ej enbart avgränsat utgår från påvebrevet. Det gäller särskilt några frågor, som berör resonemang i övrigt om stiftsledningens förhållande till kulten av lokalhelgonet Nils i Edsleskog.

En frågeställning, som kommer att tas upp, är om prästen Nils egentligen *måste* ha helgonförklarats officiellt i en särskild ordning av stiftets biskop, så som jag hävdade i *Hembygden*-artikeln. Sven-Erik Pernler har i ett brev till mig framfört, att detta inte var nödvändigt. Tack för denna viktiga synpunkt! Detta skall begrundas – det blir nog fråga om en reviderad uppfattning från min sida.

En annan fråga gäller *om* och i så fall *hur* och *när* prästen Nils utgjorde ett *stiftshelgon* i Skara stift. Det finns bl. a. uppgift om en särskild helgonskatt, som erlagts i både Västergötland och på Dal – den s. k. Nicolauspennningen.

Referenser

Andrén, Carl-Gustaf, 2006: Avlatsbrev från Västgötadeln av Skara stift. S. 9-50 i: Hagberg, Johnny (red.), 2006: *Avlatsbrev från Västgötadeln av Skara stift*. Skara stiftshistoriska sälls kapt skriftserie: 25. Skara.

DlsD = Wiktorsson, Per-Axel & Odelman, Eva, 1996: *Dalslands Diplomatarium*.

Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. Åmål.

Goodich, Michael, 1999: Vision, Dream and Canonization Policy under Pope Innocent III. I: Moore, John C. (ed.), 1999: *Pope Innocent III and his World*. Aldershot, England & Brookfield, USA.

Lazarides, Anton & Mühlenbock, Christian, 2020: "Åter till Edsleskog". Nya rön kring den medeltida kyrkan. I: *Hembygden 2020*. Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. Mellerud.

Schück, Herman, 2005: Det augustinska kanikesamfundet vid Skara domkyrka. En studie om den västgötska kyrkan och dess förbindelser under 1200-talet. I: Schück, Herman, 2005: *Kyrka och rike: från folkungatid till vasatid*. Stockholm. [Studien först publicerad i: *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1983-84*. Skara.]

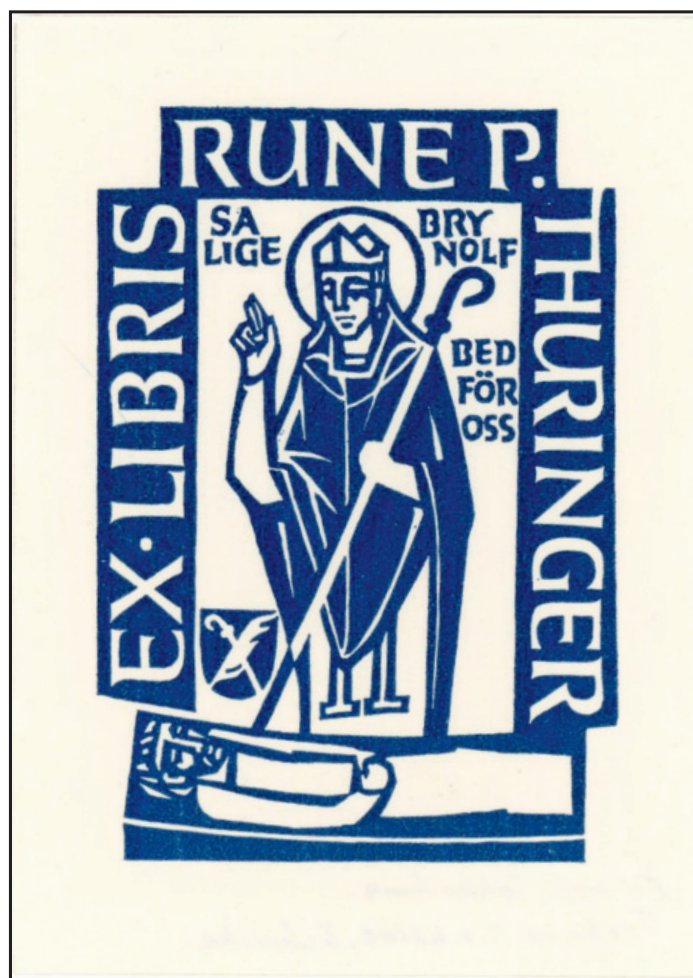
SDHK = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev*. (<http://sok.riksarkivet.se/sdhk>)

Vaucher, André, 1997: *Sainthood in the later middle ages*. Cambridge. [Se kap. 2 och 3.]

Roland Hammeland

Årsboken HEMBYGDEN kan beställas från redaktör Gudrun Rydberg. Postadress: Södra Dyreberg 1, 464 66 MELLERUD
Tel.: 0523-340 24 Mobil: 070-374 23 27
E-mail: gudrun.rydberg.le@gmail.com
Pris: 245 kr. Porto tillkommer.

Biskop Brynolf i ett exlibris

Hovmålare Bengt Olof Kälde (1936-2014) var konstnär och heraldiker. Han arbetade under lång tid vid Kunglig Majestäts Orden som vapensköldsmålare. Kälde var också en av Europas ledande mosaikister och glasmålningskonstnärer men utförde också ett antal exlibris. Ett av dessa är för Rune P, Thuringer. Motivet visar på hur biskop Brynolf av Skara uppväcker sin äldre släkting riddaren Törner Cryda. Denne var bannlyst av biskopen för sina förbrytelser. Han hade plågat sitt tjänstefolk och till slut dödade de honom. Den fromme biskopen ville dock försöka rädda hans själ och begav sig till liket och förde det till Varnhems klosterkyrka. Han bad till Gud att Cryda skulle få livet tillbaka. Så skedde! Cryda reste sig, föll till biskopens fötter, bekände sina synder, fick dem förlättna och lade sig åter ner och avled saligt. Berättelsen finns återgiven i *Vita Brynolphi* som var underlaget till helgonförklaringen av Brynolf. Arbetet kring detta initierades av hans efterträdare Brynolf II Karlsson 1417. Brynolf Algotsson var biskop i Skara 1278-1317. Han saligförklarades 1492 inte minst beroende på att efterträdaren Brynolf III Gerlaksson kom att driva på processen.

Rune P. Thuringer var född 1920, prästvigdes för Strängnäs stift 1945 och var komminister i Långbro församling i Örebro 1958-1961. Året därpå upptogs han i den romersk katolska kyrkan. Efter hustruns död 1976 drogs hans intresse till Jesuitorden och han prästvigdes 1980. Hela sin gärning som katolsk präst utövade han sedan som församlingspräst i S:ta Eugenia i Stockholm. Han avled 2014.

Johnny Hagberg

Stenstorp 1928 revisited – om en kyrkohistoriskt intressant sammankomst

Stenstorp 1928

Under 1900-talets första decennier växte en svensk högkyrklig rörelse fram på olika håll i Svenska kyrkan. Rörelsen saknade en övergripande organisation och utvecklades långsamt genom ett nätverk som särskilt tog sig uttryck i bönegemenskaperna *Societas Sanctæ Birgittæ* och *Sodalitium Confessionis Apostolicæ*.¹ År 1928 samlades en grupp högkyrkliga präster och diakoner i Stenstorp i Skara stift under några dagar. Sammankomsten har kallats "Kyrkodagen i Stenstorp" och har nämnts i den kyrkohistoriska litteraturen då och då. Försök har gjorts att identifiera deltagarna.² Även i *Skara stiftshistoriska medlemsblad* har benämningen "kyrkodag" använts.³ Men frågan är om det verkligen är rätt begrepp? Vad var detta för sammankomst egentligen och vilka var med under dagarna? Hade sammankomsten någon betydelse ur ett kyrkohistoriskt perspektiv?

Den svenska högkyrkliga rörelsen dominerades under mellankrigsåren av ordensliknande sammanslutningar som organi-

serade sig i Mellansverige och Lunds stift. Rörelsens pionjärer hade redan under 1910-talet haft kontakter med Church of England genom studieresor. Men något egentligt bestående nätverk mellan engelska och svenska högkyrkliga rörelser förefaller inte ha byggts upp. Däremot utvecklades vissa nätverkskontakter mellan den svenska högkyrkligheten och motsvarande rörelse i till exempel Tyskland.⁴

Så till frågan om "kyrkodagen i Stenstorp". Begreppet "kyrkodag" är egentligen missvisande. Så kallade kyrkodagar var en samlingsform för högkyrkligheten där man bjöd in omgivningen till att ta del av dess gudstjänster och föreläsningar. Sådana dagar började den högkyrkliga rörelsen med vid mitten av 1930-talet.⁵ Från den tiden kom kyrkodagarna att bli en plattform för den högkyrkliga rörelsen för att manifestera sina idéer och strävanden inom Svenska kyrkan. Stenstorpsdagarna däremot var ett möte mellan några enskilda högkyrkliga präster och diakoner från Svenska kyrkan och Church of England.

Vilka var det då som deltog under dagarna? Ett fotografi finns bevarat från sammankomsten och har flera gånger återgetts i tryck.⁶ Jag har själv inte sett originalbilden, men en av de närvarande i Stenstorp 1928, komministern Olof Magnusson (1897–1980), nedtecknade i sin dagbok uppgifter om vilka som

1. Detta förlopp har jag närmare studerat i min avhandling, Carl Sjösvärd Birger, *"Den katolicerande riktningen i vår kyrka": Högkyrklig rörelse och identitet i Svenska kyrkan 1909–1946*. Uppsala: Acta, 2022.

2. Bengt Ingmar Kilström, *Högkyrkligheten i Sverige och Finland under 1900-talet*. Delsbo: Åsak, 1990, s. 137; Bengt Stolt, *Kaplanen Herman Hedberg: ett liv i tillbedjan och själavård*. Skellefteå: Artos, 2016, s. 31. Det förefaller som att det är Bengt Ingmar Kilström som har gett upphov till den anakronistiska benämningen "kyrkodag", vilken sedan okritiskt har övertagits av senare forskning.

3. Så till exempel i *Skara stiftshistoriska medlemsblad* 2022:1 (årg 30), s. 18.

4. Om det, se Sjösvärd Birger 2022, s. 164–191, 277–298, och där angivna referenser.

5. Se Sjösvärd Birger 2022, s. 320–321, 357–366.

6. Se till exempel Stolt 2016, s. 31.

var med och vad som skedde under dessa dagar. Därför kan vi veta vilka som var och inte var på plats.⁷

Känt sedan tidigare är att den anglikanska högkyrkliga prästen Gabriel Hebert (1886–1963), medlem i brödrskapet Society of the Sacred Mission i Kelham, England var hedersgäst.⁸ Kommministern i Stenstorp Fredrik Kjellander (1870–1958) hade lärt känna en av detta brödrskaps ledare under ekumeniska mötet i Stockholm 1925.⁹ Det ledde till en kontakt med Hebert som med tiden kom att bli bra på svenska och översatte flera svenska teologers verk till engelska, bland annat av Yngve Brilioth och Gustaf Aulén.¹⁰ Hebert välkomnades vid ankomsten till Malmö i augusti 1928 av kyrkoherden Albert Lysander (1875–1956), en viktig ledare inom den svenska högkyrkligheten, och reste efter några dagar vidare till Kjellander i Stenstorp. Olof Magnusson anslöt till dem och de umgicks fram till dess att själva sammankomsten hölls i slutet av augusti.¹¹

Stenstorpsdagarna syftade till att ge Hebert tillfälle att lära känna Svenska kyrkan och att han skulle ge impulser och tips till den svenska högkyrkliga rörelsen. Utöver Hebert, Kjellander och Magnusson deltog åtta personer. Tre av dem var diakonerna Nils Finn (1904–1976), Johannes Jakobsson (1896–1944) och Herman Hedberg (1897–1964). Sedan var det prästerna Olof Elmgren-Warberg (1891–1975), Sven Danell (1903–1981), Simon Lüders (1885–1969), Knut Peters (1894–1950) samt kyrkoherden i den engelska församlingen St. Andrews i Göteborg Thomas Jesson (1878–1947).¹² Svenskarna kände varandra genom det redan då etablerade högkyrkliga nätverket i Sverige. Nätverket var måhända inte stort, men det var på det personliga planet väl sammanhållet och utspritt över landet. Flera av deltagarna hade anknytning till bönegemenskapen Societas Sanctæ Birgittæ (SSB) och flera av prästerna kan knytas till Göteborgstrakten.

Sedermera biskopen i Skara Sven Danell var medlem i brödrskapet Sodalitium Sancti Christofori och hade kommit i kontakt med Hedberg sedan tidigare.¹³ Anklagelser om ”romaniserande” och ”katolicerande” tendenser riktades återkommande mot den högkyrkliga rörelsen vid denna tid och hade så gjorts allt sedan dess uppkomst under 1910-talet. Inom rörelsen fanns ofta ett slags underdog-mentalitet av att stå emot ett svenskyrkligt etablissemang. Den unge Danell var son till Skarabiskopen Hjalmar Danell (1860–1938) som inte hade visat några större sympatier med högkyrkligheten.

Sven Danell fick under Stenstorpssammankomsten 1928 ”av politiska skäl” i uppgift av Lüders att vid en av sammankomstens mässor celebrera nattvard assisterad av två diakoner, Jakobsson klädd i röklin och Hedberg i dalmatika. Att en icke-prästvigd person assisterade vid nattvardsfirande var ett brott

mot gällande föreskrifter i kyrkolagen. Syftet med att sätta den unge Danell i denna position var att han skulle ”sylta in sig ordentligt” i den händelse att sammankomsten blev känd i stiftet.¹⁴

Hebert berättade under dagarna för svenskarna om hur den engelska högkyrkligheten hade arbetat för ett sakramentalt präglat församlingsliv – men också om dess snedsteg. Han menade att anglokatolicismen hade begått misstaget att bli ett ”parti” i engelskt kyrkoliv. Det var ödesdigert för en rörelse med anspråk på ”katolicitet”. Det katolska handlade om att hävda anknytning till den allmänkyrkliga traditionen. Men det måste ske i både kontinuitet och förnyelse, inte genom att romantisera eller konservera föreställningar om det förflutna.¹⁵ På svenskarna gjorde Hebert ett imponerande intryck och ryktet om den engelska prästen spred sig inom rörelsen. Olof Magnusson konstaterade efter att ha åhört Hebert i Stenstorp att denne hade pekat ut en ”grundval för att på den samla och uppbygga svensk högkyrklighet”.¹⁶

Motviljan mot att bilda ett avskilt parti eller förening hade från början funnits inom den svenska högkyrkliga rörelsen. Men Heberts ord i Stenstorp underströk denna grundinställning och skulle bli vägledande för svenska högkyrkliga även långt senare.¹⁷ Däremot kom flera av svenskarna att börja diskutera just anordnandet av kyrkodagar (eller ”högkyrkodagar” som de kallades i ett tidigt skede av planeringen) bara någon månad efter mötet med Hebert.¹⁸ Ett rimligt antagande är att Hebert hade gett luft under vingarna åt den svenska högkyrkligheten under Stenstorpsdagarna.

Så, sammanfattningsvis – hur kan vi summera betydelsen av denna högkyrkliga sammankomst i Stenstorp 1928? Stenstorpsdagarna blev ett möte där delar av det svenska högkyrkliga nätverket möttes, inspirerades till vidare arbete och kom att knyta kontakter till engelsk högkyrklighet. Kanske var det också här som gnistan tändes att mer aktivt börja sprida sina idéer i Svenska kyrkan, vilket förverkligades genom de kyrkodagar som kom att anordnas några år senare. På så sätt kan också Stenstorpssammankomsten i slutet av augusti 1928 betraktas som ett slags milstolpe och intressant ur ett kyrkohistoriskt perspektiv. Men någon egentlig kyrkodag i ordets sentida betydelse var det inte.

Carl Sjösvärd Birger

7. Magnussons dagböcker är tämligen utförliga och skrevs, vad det verkar, dagligen för hans egen skull. Han skrev från unga år och under en stor del av sitt liv. Som källmaterial ger de ett trovärdigt intryck i fråga om sakuppgifter gällande till exempel sådant som vem som var på vilken plats och när.

8. Om Hebert, se främst Christopher Irvine, *Worship, Church and Society*. Norwich, Norfolk: Canterbury Press, 1993.

9. Om Kjellander, se Bengt Stolt, *Fredrik Kjellander: en omtalad präst i Skara stift*. Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 103.

10. Irvine 1993, s. 28–33.

11. Olof Magnussons dagbok 21–22.8.1928 S11:68:65 SSBA:I UUB.

12. Olof Magnussons dagbok 27.8.1928 S11:68:65 SSBA:I UUB.

13. Om Sodalitium Sancti Christofori, se Kristoffer Rönnbloms uppsats, *”Front mot plattkyrkligheten”: Tillkomst och strävanden hos Sodalitium Sancti Christofori 1921–1939 i organisationsteoretisk belysning*. Teologiska institutionen, Uppsala universitet 2020.

14. Olof Magnussons dagbok 19.8.1928 S11:68:65 SSBA:I UUB. Herman Hedberg uppgav kort efteråt att det var ”den högtidligaste mässan jag tjänstgjort vid”. Primklocka hade använts vid elevationen. Herman Hedberg t. Mary von Rosen 3.9.1928 SSBA UUB.

15. Irvine 1993, s. 35.

16. Olof Magnussons dagbok 19.8.1928 S11:68:65 SSBA:I UUB.

17. Så till exempel var inställningen inom SSB, med uttrycklig hänvisning till Hebert. Simon Lüders t. Hugo Berggren 7.7.1939 SSBA UUB. Även Rosendal gav uttryck för en sådan inställning senare, se Markus Hagberg, ”Den kyrkliga förnyelsen och SSB” i *”Gör också våra hjärtan brinnande”: Societas Sanctæ Birgittæ 1920–2020, sid 297–298*. Skellefteå: Artos, 2020.

18. Begrepp ”högkyrkodagar” hämtades sannolikt från den tyska högkyrkighetens ”Hochkirchentagen”. Begreppet ändrades till ”kyrkodagar” för att inte markera så mycket partistämpel. Sjösvärd Birger 2022, s. 311f, 317ff.

SKARA STIFTS YTTRE GRÄNSER

Med anledning av den vid senaste årsskifte timade gränsändringen kan det finnas en anledning att gå igenom gränsändringar som berört Skara stift, i synnerhet under nyare tid.

Landskap

Skara stift består av en stor del av Västergötland, en liten del av Småland samt en kyrksocken i Värmland. Så har det varit under hundratal år, med undantag för Värmlandssocknen Södra Råda som blev en del av Skara stift 1973, och eftersom landskapsgränserna inte ändras gäller det fortsatt. F.ö. torde det vara Västergötland som är det landskap som har flest distrikt, en indelningsform som infördes 2016, och som i princip är de samma som kyrkoförsamlingarna vid utgången av 1999. Dessa distrikt sorteras efter landskap och inte efter län.

Län och kommunerna

Under historisk tid har Skara stift bestått av Skaraborgs län (R, 16), samt delar av Älvsborgs (P, 15), Jönköpings (F, 06), och under några årtionden också av en del av Örebro län (T, 18). Nu har som bekant Skaraborgs och Älvsborgs län gått upp i Västra Götalands län tillsammans med Göteborgs och Bohus län. Länsbokstav är därför O, och sifferkoden 14.

Länsändringar har skett i samband med kommunreformer. Hällestad och Vänersnäs bytte län med varandra 1952. Vid ändringarna runt 1970 kom Finnerödja och Tived till Örebro län (1967). Norra Åsarp och Smula bytte från Älvsborg till Skaraborg (1974).

År 1998 ökade antalet församlingar i stiftet som tillhörde Jönköpings län då Habo och Mullsjö kommuner med sju traditionella församlingar bytte län.

Det tycks ha funnits en strävan både 1962 och nu på tjugohundratalet att pastorats- och församlingsgränser skulle sammanfalla med kommunernas gränser. Egentligen består ju kommunernas gränser av gamla sockengränser, och inte skulle väl kyrkan behöva härma det civila samhället, kan man tycka. Man har dock inte helt lyckats harmonisera dessa gränser. Både de sammanslagna församlingarna Fridhem, Bjärke och Hova-Älgårar ligger i två kommuner.

När Bjärka gick upp i Härlunda torde det ha betytt ändring av kommungränsen eftersom Bjärka kommunalt under några år hört till Falköping. Jag ser inget om att Härlunda skulle ha två kommundelar, så som bl.a. Fridhem har.

Falköpings pastorat bestod under åren 1952-70 egendomligt nog av fem församlingar i fyra kommuner. Falköpings stadsförsamling samt Friggeråker utgjorde Falköpings stad, medan de tre andra tillhörde var sin landskommun som alla bestod av ytterligare församlingar.

Gränsändringar mot andra stift med flytt av hela enheter

Rommele pastorat, Åsundens församling (i vilken sex gamla församlingar ingår) samt Kinnarumma pastorat har under tjugohundratalet bytt från Göteborgs till Skara stift. Det skedde 2010 resp 2018. Historienorden kan väl mena att det betyder en återgång till tiden före 1621.

Finnerödja och Tived överfördes 2014 till Strängnäs stift, där de nu ingår i Bodarne pastorat tillsammans med Ramun-

deboda och Skagershult. Bodarne var f.ö. namnet på Ramundeboda före 1910. Man har vid pastoratsutvidgningen återtagit ett gammalt kyrkligt namn i stället för att ge det kommunens namn (Laxå), vilket skett på andra ställen. Enligt skatteförvaltningens utmärkta publikation "Sveriges församlingar i tiderna" utbröts Finnerödja på 1600-talet ur Bodarne, som i sin tur härstammande från Viby och Hova. I Hemsjö (Alingsås pastorat) finns det en station på Västra stambanan benämnd Västra Bodarne. Jag har funderat på varför den har tillägget "västra". Kan det ha något att göra med att den skall skiljas från Bodarne i Tiveden, även om jag inte funnit att det funnits någon station med det namnet i trakten av Laxå. Dock fanns det i Älvkarleby och Skutskär (Ärkestiftet) en hållplats med namnet Bodarne under några årtionden.

Gränsen mellan Skara och Växjö stift ändrades 2018 då Norra Hestra (med Stengårdshult, Öreryd och Valdshult) införlivades med Gislaveds storpastorat. En bieffekt blev att antalet stiftsgränser som man passerade vid en järnvägsresa från Göteborg till Kalmar minskade från fyra till tre. Man passerar numera Skara stift bara en gång, i stället för två. Åren 1902-1914 var det fem gränser eftersom Kalmar stift fanns.

Delvisa områdesflyttar som påverkat stiftsgränsen

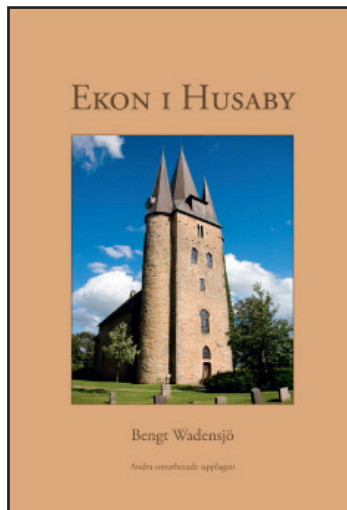
År 1975 flyttades nästan hälften av Östads församling i Göteborg stift till Långareds församling i Skara stift. Både Östads säteri och Antens kapell kom med på köpet. Men det var bara omkring 1/6 av befolkningen i Östad som bytte stift.

År 2006 flyttades Norra Unnaryds församling från Norra Hestra pastorat till Norra Mo pastorat. Samtidigt upphörde Norra Unnaryd som församling för att ingå i Norra Mo församling, som nu består av f.d. Bottnaryd, Mulseryd, Angerdshestra och Norra Unnaryd, alla sedan 70-talet en del av Jönköpings kommun. Det medförde inte då att stiftsgränsen ändrades, men det betydde ändå att när resten av Stengårdshults gamla pastorat (sedermera Norra Hestra pastorat och församling) vid nyår 2018 bytte till Växjö stift stannade gamla Norra Unnaryd kvar i Skara stift.

1 januari 2022 fick Toarps församling två tillskott från Kinds pastorat i Göteborg stift. Det var Dannike från Långhems församling och Ljushult från Sexdrega församling. Dessa områden har sedan åtskilliga årtionden legat i samma kommun som Toarp, men en flytt av stiftsgränsen har "förhindrats" ända tills nu. Sedan församlingarna i Långhems och Sexdrega pastorat slagits ihop till var sin församling bestod dessa nya församlingar av två kommundelar (ungefär som ovan nämnda Fridhem), men detta förhållande är alltså nu historia i Kinds härad.

Anders Eliasson

Iriska vibbar ger ekon genom tiderna

En solig och varm sommardag i juli hölls boksläpp i Smedjan i Husaby i närvaro av en historieintresserad publik. En ny och till stora delar omarbetad upplaga av Ekon i Husaby introducerades av författaren själv, biskop em Bengt Wadensjö.

Boken Ekon i Husaby utkom första gången 2009 men är slutsåld på sällskapetets förlag sedan länge. Efterfrågan och ny forskning gjorde det intressant att ta fram en ny upplaga och författaren biskop em Bengt Wadensjö kontaktades för att höra om han var intresserad av att ta upp tråden på nytt. Resultatet föreligger nu i en rikt illustrerad bok med hårda pärmar, volym nr 114 i sällskapetets utgivning.

Bengt Wadensjö berättade vid boksläppet om irländska influenser och hur Västergötland även nåtts av mer östliga intryck den vägen, via kelter i norra Spanien och därifrån vidare via Irland. Frånvaron av skriftliga källor från kristningstiden i våra trakter gör det svårt att tidsbestämma händelser med absolut säkerhet, men i Västgöotalagens kungalängd omnämns i alla fall Olof Skötkonungs dop vid Brigidakällan. Frågan om vilken

som var den exakta platsen för Olof Skötkonung dop engagerar än idag och det finns anhängare av flera olika teorier. Vissa forskare menar att dopet skedde i Skara, medan andra pekar ut St Sigfridskällan norr om Husaby kyrka. Men Brigidakällan nedanför biskopsborgen i Husaby har på senare år fått många förespråkare, och Bengt Wadensjö menar att det är den rätta och jämför med Kildare på Irland. Där finns en liknande Brigidakälla, med både rinnande och stilla vatten, precis som i Husaby.

Den heliga Brigida från 400-talet har kallats för gaelernas Maria och är vid sidan av S:t Patrick det mest betydande lokala helgonet på Irland. En av de som har engagerat sig för irländska Brigida är smeden Therese i Husaby. Hon har bland annat smitt ett Brigidakors i järn efter den irländsk förlagan, som är en mycket välkänd symbol på Irland.

Idag är det lätt att tänka att Norden och de Brittiska öarna var separata kulturområden, men redan runt tiden för kristnandet i Sverige var kontakterna mellan länderna många. Nordsjön var snarast ett nordiskt innanhav med norsk jarl i Skottland och nordöstra England samtidigt som danska Danelagen gällde i stora delar av England. Att S:t Sigfrid enligt traditionen kom från York och färdades via Norge till våra trakter är egentligen inte så förvånande.

Efter slaget vid Hastings 1066 avtog det västliga inflytandet snabbt i Norden och det tyska gjorde sig mer gällande. Den iriska andliga traditionen med närheten till naturen ersattes av tysk dogmatik. Till och med York i norra England hamnade under ärkestiftet i Hamburg-Bremen (till skillnad från Canterbury).

Vid boksläppet medverkade trubaduren Kristin Svensson, som är känd i trakten för sin sång och musik. Boksläppet avslutades med Västergötlands "nationalsång" Hymn till Västergötland.

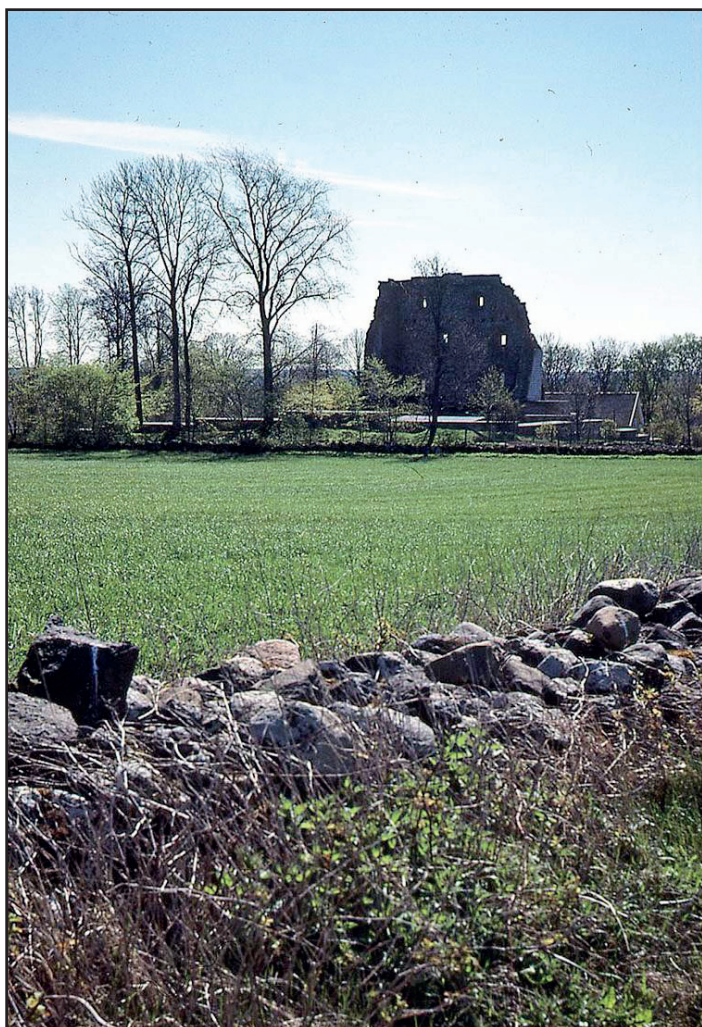
Helena Långström Schön

Ekon i Husaby finns nu att köpa i sällskapetets webbutik.

Therese Engdahl och Bengt Wadensjö samspråkar om den nya boken om Husaby

Munken i Husaby. Nidvisans makt. Om hur man kan bedriva antikattolsk propaganda

Bodde det munkar på Husaby biskopsborg?

Den västgötske upptecknaren Arvid August Afzelius (1785-1871) återberättar visan om munken i Husaby i *Svenska folkets sagohäfder* 1-11 (1839-1870) del 2: 133-134. Detta är också den version som man mest möter:

”En bonde på gården Essgårdet i Husaby hade en ung hustru, som gjort för nära bekantskap med en munk i det gamla klostret derstädes. En natt kom bonden oväntadt hem och misstänkte besöket. Utanför porten uppspände han då ett vargnät, och när munken i mörka natten skulle fly undan bondens inträde i rummet, fastnade han i varggarnet. Slutligen kom munken väl lös, men kåpan blev kvar i nätet. Det säges, att det är den kåpan, som ännu visas i Husaby kyrka.

Denna tilldragelse omtalas ofta såsom ett bevis för de Påfviskes oseder, när Luthers religionsförbättring arbetades igenom här i landet; och är det antecknadt, att hertig Carl, på det stora mötet i Upsala, som hölls 1593, till den lutherska lärans betryggande mot k. Sigismund och de påfviske, frågat då varande kyrkoherden i Husaby, ”om han var från det stora kungliga Husaby, der bonden fångade munken i varggarnet. K. Carl XI var ock i Husaby en gång och frågade då äfven efter kåpan och vargnätet, skämtande mycket deröfver.”

Min kommentar: till detta kan också ställas frågan om historien verkligen hade uppstått då, bara någon dryg mansålder efter reformationens genomförande: visste man då i bygden inte om biskopshuset och vad det egentligen varit? Kanske både

munkkåpa och vargnät var nyligen insamlade till majestätets förnöjelse?

Vi fortsätter: ”Om denna eller någon annan sådan kärlekshistoria är der en visa i orten allmän, som sjunges vid vaggan. Munken kom en afton, då bonden var hemma; hustrun såg honom skymta förbi gluggen eller vindögat, som då var i stället för fönster, och ville varna honom, under det hon sjöng för barnet och vaggade:

”Och skymtar du för gluggen,
Kär vänner min!
Och signe Gud din skugge,
Men kom nu inte in!
Jag tror, att den karl’n
Är båd viller och gal’n
Som inte kan höra, att far är hemma!
Wyss! Wyss! Far är hemma,
Såte vänner min!”

Bonden blir uppmärksam och frågar: ”hvad är det du sjunger?”

”Den som barn skall gäta,
Kär vänner min!
Får ha så månet läte;
Kom nu inte in!
Och kom till mig i morgon,
Kär vänner min!
Efter ottesången,
Men kom nu inte in!
Jag tror att den karl’n
Är båd viller och gal’n
Som inte kan höra, att far är hemma!
Wyss! Wyss! Far är hemma,
Såte vänner min!”

”Sådana oseder voro i stort förakt hos mängden af folket, som menade enfaldigt och upprigtigt med sin kristendom och högt aktade redlighet, tukt och ära.”

Här citerades faktiskt (slött!) efter Strömboms klassiska *Kinne-kulle* etc. (1889): 125f. Nog har den dikten varit i påse innan den kom i säck. 1800-tal är inte 1500-tal. Det är 10-12 generationer bort. Men vi befattar oss inte med just denna aspekten. Hur skulle det i så fall ske?

Min tro är att denna visa uppkom i slutet av 1500-talet då striden stod mycket skarp under Karl IX: s kamp med Sigismund eller under trettioåriga kriget första år, då jesuiter misstänktes för att vilja mörda Gustaf II Adolf. Det senare motivet finns t.ex. i Topelius klassiska *Fältskärens berättelser* (så sent som 1853-67). Fientlighet mot det katolska var då lika mycket en politisk nödvändighet för statsmakten som en religiös angelägenhet. Makten vilade ju delvis på konfiskerade egendomar från kyrkan. Och kyrkan insisterade på sitt oberoende av staten.

Visan om den löpske munken i Husaby är fortfarande känd av många ortsbor, om än inte hela texten. Det är mycket som i den texten ger anledning till frågor. Speciellt om varför den tillkom. Egentligen står ju tendensen i öppen dag. Av någon anledning tycks man redan under 1600-talet ha fått för sig att

biskopsborgen i Husaby hade varit ett kloster. Den revs ju så nyligen som på 1530-talet. Har bilden av den som ett kloster uppkommit genom propaganda från protestantiska präster? Eller rentav från högre instans? I Peringskölds Monumenta från ca 1700 finns en bild där biskopsborgens då väl bibehållna yttervägg avtecknats, där överstrukiten *S:t Brijtas Clöster* har strukits över till förmån för *G(ambla) Biskopshuset i Huseby*. Intressant på flera sätt!

Folkvisans makt.

Om det nu var så att visan tillkom på grund av ett missförstånd om byggnadens karaktär kanske man har ytterligare en anledning att se den som uppfunnen på plats. Den kan då ses som ett sent utflöde av medeltidens politiska visor. Att den ögonskenligen är lite av en skämtvisa om en munk döljer alltså dess i grunden politiska karaktär, som ett moraliskt stöd för beslaget av kyrkans och klosterordnarnas rikedomar. Det är lätt att tro att de medeltida folkliga visorna kunde hålla en ton som närmar dem till de vackra naturmytiska folkvisor som upptecknades långt senare. I själva verket kunde de uppvisa en tämligen rå karaktär, inte minst mot prästerskap och tiggarmunkar som ofta avbildas som förförare (t.ex. Burke 1983). Man kunde ofta använda metaforer där man fick gissa vad det egentligen var som avsågs. Så har jag som synes uppfattat innebörden av rövarvisan "Tolv man i skogen." Den blir då till en vandrings-sägen knuten till lokala grottor. Egentligen kan den i förtäckta ordalag behandla faran för vallarehjonen med vilddjuret björnen. Björnen har ju som bekant tolv mans styrka och en mans vett. När den visan diktades kan vi inte säga men spridningen antyder utan tvivel en möjlig början i medeltid (jfr artikel 7 ovan om Tjuvåmmen).

Men det fanns även revolutionära visor som den engelska *The Cutty Wren* som handlar om den minsta och obetydligaste av fåglar, gärdsmyn. Den jagas av ett helt uppbåd, beväpnade med "guns and cannons." Helt tydligt avses något helt annat, när man kommer in på vad man kan göra av den lilla gärdsmyn, när man slaktat den. Visan slutar när frågan kommer om vad man skall göra av "the spare ribs." Svaret är "We'll give them all to the poor." Det har antagits att visan uppkommit under 1381 års stora bondeuppror. Faktum är att den förmodligen utan alla förbindelser i övrigt har vissa likheter med skämtvisan "Bonden och kråkan."

Den folkliga indignationen kunde nog även gälla våldsbrott mot kyrkan och dess företrädare. Man skulle också kunna gissa att mordet på den engelske ärkebiskopen Thomas av Canterbury 29/12 1170 kunde ha inspirerat folkvisor som i sin tur givit upphov till den kända sägnen om prästmordet vid altaret som är spridd i hela Sverige (Ulf Palmenfelt 1981 etc). Man har gissat på dopfuntarnas bilder som inspiration i likhet med Bo Hellman (1974) om sägnen kring den ångermanländska stormannen och prästmördaren Kam i Näsom, känd från ca 1600 (Johannes Bureus i Sumlen, fast han kallar honom Skjuppe). Men är inte denna spridningsväg via folkvisor väl så trolig? Problemet är att vi har bevarade funtar men ingen visa.

Men Husabyvisan i sin skepnad under 1800-talet har inget gemensamt i sin struktur med dessa visor med fördold eller metaforisk mening. I själva verket var den politiska visan ett av de kraftfullaste propagandamedel som fanns tillgängliga, långt fram i tiden. Jag kommer osökt att tänka på mordet på den danske kung Erik Klipping i Finderup lade 1286. Inte minst genom folkvisor spreds anklagelsen att mördarna fanns i en lätt identifierbar stormansgrupp. Denna grupp bedyrade sin oskuld

men dömdes fredlösa. De etablerade sig därmed som rikets interna fiender, bl.a. den kände marsk Stig. I en fascinerande romansvit *Festen for Cæcilie – den hemmelige beretning om et kongemord* (1979) tecknar den danske författaren Ebbe Kløvedal Reich en helt annan bild och han pekar ut tyska svärdsriddare som de egentliga förövarna. Här skulle en medvetet komponerad politisk visa, kanske flera, ha spelat en viktig roll. Att skulden lades på den ifrågavarande stormansgruppen passade tydligen också de som övertog makten i landet. Därmed är inte sagt att det gick till på detta viset, men det finns historiker som uttryckt samma uppfattning som Kløvedal Reich. Att domen var av politisk natur är nog alla överens om.

Det finns åtskilliga historiska händelser i Sverige som man kan tänka sig att det diktats nu försvunna visor om som blivit det enda perspektiv som var sanning för folket. Ibland har framförallt löjet bidragit till utgången. Ett exempel ur egen fabur, fast inte på löjet, är texten *Horsbrottet i Hangelösa* (Glimtar I:12) där en sägen kan ha modellerats av en visa om kung Valdemars amorösa eskapader på 1270-talet, för övrigt inte så långt före mordet på kung Erik i Danmark. Också här figurerar alltså en munk i förövarens roll, ologiskt kallad *Herr Karl*. Så betecknas inte en munk under medeltiden. Möjligen en storman eller en präst (snarast prost). Men om vi synar den upptecknade vistraditionen finner vi just en *Herr Karl* i visan om Klosterrovet (Svenska folkvisor 1957 nr 16). Denna visa är också upptecknad i Västergötland. Ämnet är inte identiskt, men likartat. Har vi här en fingervisning om folktraditionens snåriga vägar?

I Peringskölds Monumenta ca 1700 finns alltså en bild av biskopsborgen i Husaby. Överskriften säger att det är *S:t Brijtas Clöster*. Denna är överstruken. Under står *G(ambla) Biskopshuset i Huseby*. Här undrar man hur Peringskiöld av någon anledning fått för sig att detta var ett kloster. Det måste väl i så fall ha berättats eller i alla fall bekräftats lokalt. Det har ju en viss betydelse för både uppkomst och fortlevande för folkvisan om munken. Utan kloster ingen bofast "munk". Dessutom är det intressant att huset uppfattades som *S:t Brijtas kloster*. Fanns där en hänvisning till S:ta Brittias källa, d.v.s. källan helgad åt det irländska helgonet S:ta Brigida? De

spännande teckningarna i Västgötadelen av Monumenta gavs 2012 ut av Föreningen för Västgötalitteratur genom Benny Jacobsson, där bilden skannats.

Det ligger ingenting ovanligt i att Husaby biskopsborgs ruiner troddes ha varit ett kloster. I hela Norden finns åtskilliga exempel på att en byggnadsrest eller husgrund som på något sätt i traditionen kunde knytas till kyrklig verksamhet ansågs ha varit ett kloster. I själva verket låg det nära till hands eftersom kloster ägde gårdar och munkar underhöll härbärgen för resande, inte bara längs pilgrimsvägar. I Norge påpekade min kollega kyrkoarkeologen Jan Brendalsmo för mig att varena klostertradition ute på landsbygden syftade på ett själahus (själstuga), alltså just härbärgen (jfr även min Glimtar I: 22, Ett härbärke för själen och Glimtar II: 13, om själbroar). Dessa senare var oftast av mycket blygsam karaktär och med säkerhet mest byggda av timmer. Men detta var ju en stor stenbyggnad...

Skall man behålla tanken att det faktiskt inträffat något som liknade visans intrig kanske man kunde återropa att biskopens kaniker ibland träffades på borgen? Lägg också märke till att ett vargnät nämns i visan. Det finns inte så många tidiga uppgifter om bruket av sådana. Men enligt medeltidslagarna skulle varje bonde besitta ett sådant, upp till 4 famnar långt (ca 7,2 m; Skalljakt: KLNLM). När historien berättades var nätet en av de viktigaste faktorerna i den. Det blev säkert roligare så.

Helt säkert är bara att medlen för att svärta ned "de påvikes" hyckleri och meningslösa munkalärdom under Vasakungarnas tid var många. Celibetet hos munkar och präster var ett givet mål och är det ännu. Det tjänade syftena hos kungamakt och kyrka att få folk att vända sig mot celibetet och dess antagna hyckleri än mot den pågående plundring av den katolska kyrkan som de ändå inte fick några fördelar av, snarare tvärtom. Den stärkte ju bara överheten. Propagandan trummades obönhörligen in. Där kom sådana uppenbara lögnar in som att prästerna predikade på latin och att man kunde köpa syndernas förlåtelse genom avlatsbrev. Det var ju bara mässan som sjöngs på latin. Syndernas förlåtelse kunde bara Gud dela ut, avlaten var ett sätt att ge kyrkan sin bot. Hur dessa falska föreställningar levt kvar idag vet vi alla.

Frågan är här hur mycket av detta verkligen kom att accepteras under reformationen som en bild av den forna verkligheten. Antagligen tog det lång tid. I Skara mötte ju, enligt Gustav Vasas krönikör Peder Swart en av de utsända reformatörerna år 1528 aktivt motstånd från djäknarna på Skara gymnasium. Det blev upplopp och de drevs bort med stenkastning, hugg och slag, t.o.m. kastyxor skall ha använts! De skall enligt krönikören ha uppeggats av biskopen själv, d.v.s. Magnus Haraldsson. Senare var han en av västgötaherrarna i det första upproret mot kungen som kom av sig (1529), i motsats till Dackeupproret 1542-43. Att motståndet mot nyordningen i början varit särskilt starkt i Skara stift står utom allt tvivel. Även kyrkans män, som biskop Sven Jacobi, hade hellre sett en kompromiss mellan katolskt och protestantiskt, ett slags reformkatolicism.

På folkets nivå, utom räckhåll för biskopar, lärares och skolgossars nivå, kan motståndet och sorgen över en förlorad värld ha varit mycket större och långvarigare. Man kan jämföra med England, där Eamon Duffy skrev en lysande bok med den talande titeln *The Stripping of the Altars. Traditional Religion in England 1400-1580* (Yale U.P. 1992). Från den förlorande sidan uppstod den svenska profetian *Stenen i grönan dal* (med ögon-skenligt motiv i Jämtland): "När präster bliva bönder/ och bönder allas vidunder" som uppmärksammades som fördärlig av den dogmatiska lutheranen Jesper Marci, sedermera super-

intendent i Mariestad. Marci öppnade moteld med en parafras på visan där han uteslöt allt papistiskt, till exempel påminnelsen om klostren (Ahnlund 1924).

Ett allvarligt inslag var säkert det protestantiska angreppet på de många katolska festdagarna. Idag förefaller det kanske närmast som en åtgärd i det vällovliga syftet att få folk att arbeta mer. Fanns det där också ett inslag av den store rikshushållarens ambition att kunna öka skatterna på gemene man? Ett viktigt motiv var att motverka helgondyrkan och det som i sammanhanget uppfattades som "vidskepelse" av reformatörerna. I själva verket måste dessa festdagar sedan länge ha ingått som ett naturligt inslag i bondeåret. De hängdes upp på de kollektiva bygemenskapernas arbetsrytm. Dessutom hade kalendern, märkesdagarna och deras symboler blivit en del av det kollektiva medvetandet. Arbetsåret var en hel värld av föreställningar, ord och namn. Det skulle ta lång tid innan bönderna hade tvingats befria sig från det arvet. Rent konkret kan man hänvisa till daterade primstavar, de faktiska kalendrarna i bondehemmen, som överlevt skiftet i flera hundra år (senast Dybdahl 2011, med utgångspunkt från Norge). Även om symbolerna till viss del bytte innebörd. I själva verket fortlevde vissa av de katolska märkesdagarna in i modern tid, som midsommar (Johannes, Sankt Hans) och mickelsmäss. Enstaka beröringspunkter finns faktiskt från hedendomens tid, som den katolska kyrkan mera framgångsrikt än lutheranerna hade lyckats anpassa sig till.

Det tycks också som om det var först efter reformationen som kulten vid offerkällor tog sådana stora proportioner i hela Norden. Jag skrev själv om denna kult i min Glimtar I (2020): 68: "Förklaringen till uppsvinget i nyare tid kunde faktiskt vara den att vanligt folk av det lutheranska prästerskapet fann sig berövade tillgång till de gammalkatolska nådemedlen som även innefattade handlingar av magisk natur, men fortfarande inom kyrkans ram." Källkulten förföljdes i någon mån först efter 1600, men framförallt under det pietistiska 1700-talet. Det kunde bli våldsamt motstånd på vissa platser, t.ex. vid Svinnegarns källa i Västmanland (Ahnlund 1928). Den gamla kalendern hölls också i ära. Rester av den folkliga katolska traditionen i Västergötland kan man se i "Kornguden i Vånga" och dess bröder. Det var medeltida helgonfigurer som bars omkring över åkrarna ännu på 1800-talet för att välsigna den kommande skörden.

Kan det folkligt anpassade gycklet med munken på Essgårdet ha varit ett svar i ett tidigt stadium på detta delvis omedvetna motstånd? Såvitt jag vet inte finns inga motsvarigheter just till visan Munken i Husaby i Sverige. Det kan antas att flera varit aktuella vid en viss tidpunkt men sedan glömts bort och därmed blivit okända för oss. Men jag har som synes gissat på en senare tillkomstid för visan än reformationstidens inledning.

För rättrogna katoliker kunde ordet munk knappast frammana sådana metaforer för hyckleri. Olaus Magnus skriver i sin Historia om de nordiska folken, bok 2, kap.5, Om en klippa kallad Hafsmunken vid Färöarna om vilka associationer ortnamnet Munken (Monachus) kunde ge honom: "Under det fordom mäktiga konungariket Norges välde, i närheten af ön Färö, höjer sig en klippa ur oceanen, hvilken af sjömännen på grund af dess form kallas Munken. Denna klippa företer nämligen genom sin af naturen gifna belägenhet och de inskurna partierna, särskildt i öfre delen, utseendet af en munkkåpa, ja den har äfven för öfrigt en munks egenskaper, såtillvida som den under svåra stormväder tager i sitt trygga hägn och tröstar alla dem som vill fly till den."

Slutkläm. Positivt och negativt i det långa loppet.

Den katolska kyrkans institutioner formade västerlandet under mer än tusen år. Celibatet stack alltså i ögonen. Den bäddade för hyckleri. Men denna regel skulle hindra individer inom kyrkan att berika sig och därmed de sina med ett personligt arv. På samma sätt stack kyrkans oerhörda rikedomar i ögonen, framförallt på maktens män. Egentligen var dessa förhållanden grenar på samma träd. Så långt nådde dock aldrig förståelsen hos folk i allmänhet.

I Viktor Rydbergs roman *Singoalla* (1857 etc) ser pater Henrik en vision av framtidens katolska kyrka: "Guldets onda elementarande kristnas icke, förrän han bundits i kyrkans band; då varder han ängel, som ur ymnighetshornet välsignar jorden. Allt, allt, vad jordisk rikedom heter, skall, penning för penning, samlas i kyrkans sköte; och då allt, allt, är samlat där, var är då de jordiska furstarnas makt? var den rike som förtrycker den fattige? var den nödlidande som förgäves ropar på bröd? var en andlig förmåga, som ej skall utvecklas i Guds tjänst? var en gnista snille, som ej skall framletas ur askan och upplivas till ett stort ljus? var en enda barnasjäl som ej med alla sina slumrande förmögenheter skall utbildas till en fullkomlig människosjäl? Då kyrkan äger allt, så är också allt gemensamt, hela mänskligheten ett brödraskap, förenat i kärleksmåltider kring Kristi bord; då är ingen rik, men heller ingen fattig; då är det tusenåriga riket kommet."

Nog har det funnits många som trott så inom kyrkan. Denna millenariska utopi återkommer gång på gång i västerlandets idéhistoria. Tusen år är ett evighetsperspektiv. Det går att föra tanken vidare även om den numera kan verka långsökta i detta sammanhang. Det finns ännu ett arv i Norden av med munken i Husaby besläktade attityder mot katolska kyrkan. Den från början närmast oförsonliga synen på katolicismen har nämligen något dämpade avläggningar ända in i vår tid. Även om det inte uttrycks i religiösa termer. Den blev till ett mentalt och ibland omedvetet avståndstagande till det katolska Sydeuropa. Detta kunde ges lätt rasistiska övertoner i synen på katolska sydeuropeer. Fördomar har kunnat staplas på hög om ett temperament, visserligen hett, men som saknar uthållighet. Samhällen som verkar oföränderliga. Därtill kunde man föreställa sig en ovilja till rationella beslut, inte minst motstånd mot renodlad liberal kapitalism. Den senare låg i tiden inom dominerande kretsar i norra Europa. Ursprungligen verkade katolska kyrkans moraliska avståndstagande från ockerräntor i just den riktningen. Kristna fick inte ockra på andra kristna- inte heller muslimer på andra muslimer senare. Men behovet fanns. Därigenom blev judarna mellanledet. Hyckleriet ledde till antisemitism och pogromer när det passade överheten i västerlandet.

Vetenskapligt kunde fördomarna mot katolicismen underbyggas med Max Webers framläggning så sent som 1905 av det samband mellan protestantism och kapitalism, som han tyckte sig se. Fastän det går att föra i bevis att Lombardiet i Italien m.fl. katolska områden hade en väl så tidigt utvecklad finanskapitalism som det kalvinska Nederländerna (t.ex. Kurt Samuelsson: *Ekonomi och religion* 1957). Där backade religionen obönhörligt för livets realiteter. Idag är Norditalien med Lombardiet fast integrerat i västeuropeisk kapitalism, levnadsstandard och hyser motsvarande attityder som andra högutvecklade länder. Men det fattigare Syditalien, *il mezzogiorno*, haltar fortfarande betänkligt efter. Den italienska Norden ser lika fördomsfullt på Syditalien som någonsin resten av Europa uppfattar Italien som helhet. En liknande variant av synen på Sydeuropa kan man utan tvivel spåra i nordeuropeisk irritation över eurokrisen i

Italien, Portugal och Grekland 2009. Till slut kan man peka på paradexemplet maffian i Syditalien som den extrema konsekvensen av sydeuropeisk perversitet. Det är lite paradoxalt som vi strax skall se.

Då får man tillämpa det långa perspektivet. Det var i realiteten *den katolska kyrkans strikt upprätthållna förbud mot kusinäkenskap och arrangerade äktenskap* som knäckte klanmentaliteten i hela Europa, även hos oss. Inte helt inaktuella företeelser idag med tanke på fördömandet av hedersförtryck! Här talar vi i stället oftast om ättensamhället. Ett känt exempel hur det fungerade ännu på 1100-talet är fallet med striden kring donationen av Varnhems kloster (Glimtar I: 57 om Erik den Helige). Här stödde sig drottning Kristina på grundregeln att jordegendom inte kunde avhändas utan ättens, läs: klanens, företrädare.

Därmed är dock inte sagt att maktfullkomliga furstar inte kunde tvinga fram personliga undantag från den katolska kyrkans regler om äktenskap på kusinnivå. Men de störde inte den allmänna bilden. När Gustav Vasa, Henrik VIII och andra furstar bröt med den katolska kyrkan var det för att den som helig allmännelig kyrka ställde hinder i vägen för dessa furstars självförverkligande. Men det var givetvis statens och nationens bästa som uppgavs vara motivet. Det fick som bekant i sin tur vissa effekter som märks än idag. Samtidigt sparkade finanskapitalet igång. Den individuella girigheten är självreglerande. Vare sig det gäller maktbegär, allianser eller törst efter rikedom. Kyrkans och moralens regler måste för en kollektiv rättning i ledet fungera genom kontinuerlig närvaro av kyrkans auktoritet. Det tog sekler i anspråk- ett evighetsperspektiv. Om man så vill just "tusen år". Men då var redan de gamla klanstrukturerna upplösta. De kom aldrig tillbaka. Det som kom i stället var ekonomiska strukturer av makt och ägande som inte byggde på släktskap. Däremot på kapitalism.

Det tog alltså många hundra år innan principerna hade genomsyrat de europeiska samhällena i deras helhet. Dessa märks sällan i vår historieuppfattning. För historien om munken i Husaby upptogs sinnena av det inomkyrkliga celibatet för präster och munkar. Det är fortfarande en nagel i ögat. Liksom dess oavsedda effekter som idag främst gäller övergrepp mot barn.

Norditalien tillhörde i så måtto resten av det katolska Europa, med just Lombardiet i spetsen. Men det fanns ett viktigt undantag. Syditalien och Sicilien med sina maffior är fortfarande ett pregnant uttryck för en levande klanmentalitet. Denna del av halvön lämnades nämligen utanför förändringen i resten av det katolska Europa. I det långa loppet påverkades den inte genom de ständiga avbrotten i förhållandet till kyrkan. Dels erövrades den tidigt av islam och senare av normandiska furstar som dessutom var fientligt inställda till kyrkan. I övrigt tillhörde den tidvis Östrom.

Bysans och den ortodoxa kyrkan utövade i längden inte heller någon effektiv makt i förhållande till klanstrukturerna, med kända påföljder på Balkan och även i det stora slaviska området i öster. Kanske man rentav kan återropa postsovjetiska oligarker i sammanhanget? Skall vi också återropa Kina? Där lyckades enligt Henrich (nedan) tydligen Mao Tse-Tung att på kort tid omintetgöra klanstrukturerna med mycket hårda metoder. Här utnyttjades dock speciella ekonomiska och sociala förhållanden. Tillåt mig dock att betvivla hur genomgripande denna omvälvning var. Än en gång: den katolska kyrkans sega arbete tog däremot hundratals år på sig och var betydligt mildare i sina uttryck. Men troligen ännu mera effektiv och konsekvent.

Det är en amerikansk evolutionsbiolog som belyser detta långa perspektiv över 2000 år, Joseph Henrich med *The Weir-*

dest *People in the World* (Allen Lane/ Penguin 2020). Titeln syftar allmänt på den västerländska människans situation och dess attityder till andra människor (WEIRD= Western, Educated, Industrialized, Rich, Democratic). Om man tvivlar på klanstrukturers betydelse idag kan man konsultera den norske psykologen och antropologen Jan Brøggers *Kulturförståelse* (2005). Henrichs bok går inte att ge rättvisa utan att man redovisar det grundligt bearbetade källmaterialet. Det är en bok på samma storskaliga plan för historisk förståelse som Jared Diamonds *Guns, Germs and Steel* (1997, på svenska *Vete, vapen, virus*). Diamond är också evolutionsbiolog (bland annat) och har ett ännu längre perspektiv än Henrich, människans sista 13000 år. Ett långt steg från munken i Husaby!

Katolska kyrkan var och är ingen oskyldig och enbart välsignelsebringande institution. Men segrarna skriver alltid den bestående historien. Som humanist har man ett ansvar att ge ett annat perspektiv än det gängse.

PS. En referens i texten är till Peter Burke: *Folklig kultur i Europa 1500-1800* (eng. orig. *Popular Culture in Early Modern Europe*). Författarförlaget 1983. En bra ny bok om övergången från katolicism och protestantism i Sverige är Martin Berntsons *Kättarland*. En bok om reformationen i Sverige (2017) även om den inte nämner just denna visa eller en mera folklig typ av propaganda. Snarare visar den på en relativt fredlig övergång, med en relativ tolerans i varje fall under 1600-talet, och det är ju ett sätt att se på saken. Ungefär samma sak beläggs också på ett mycket läsvärt sätt i Terese Zachrissons *Mellan fromhet och vidskepelse. Materialitet och religiositet i det efterreformatoriska Sverige* (2017). Jag vill också framhålla den långsamma förändringen i tänkesätt under en lång tid av reformation och för all del även motreformation i Keith Thomas unika *Religion and the Decline of Magic* (1971; 1988 etc).

Förkortningen KLM står för *Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid*.

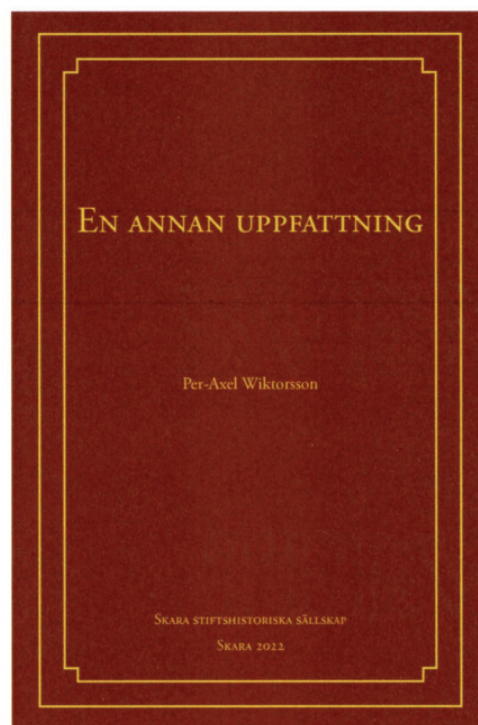
Prästmordssågen har särskilt behandlats av etnologen Ulf Palménfelt (först i en uppsats på inst. för folklivsforskning vid Stockholms universitet 1891 och t.ex. i *Tradisjonen* nr 15, 1985). Bo Hellman skrev om Kam i Näsom i artikeln *Mordet i Nätra kyrka i Ångermanland* nr 13, 1974. Vill man skärskåda ärkebiskop Thomas av Canterbury historiska och politiska roll kan man konsultera biografen *Thomas Beckett* av Frank Barlow, Guild Publishing, London 1986. Nils Ahnlund skrev om Stenen i grönan dal i uppsatsen *Helge broder Staffan* i hans utmärkta samling *Oljeberget och Ladugårdsgården* 1924, om Svinnegarns källa i en annan av hans samlingar, *Svensk sägen och hävd* 1928. *Svenska Folkvisor I-IV* är storverket kring detta ämne (Geijer & Afzelius, red. J. Sahlgren 1957). Slutligen har jag nämnt Audun Dybdahl: 2011. *Primstaven i lys av helgenkulten*. Tapir.

Övriga referenser finns redan i texten, som Henrich (2020), Brøgger (2005) och Diamond (1997).

Jag hänvisar ibland till mina egna antologier *Glimtar* (I) och *Glimtar II*. En värdering av den kristna katolska kyrkans insatser finns i min *Glimtar II*: 36, *Det kristna arvet*, inspirerad av Tom Hollands *Dominion. The Making of the Western Mind* (Little Brown 2019). När den essän skrevs fanns ännu inte Henrichs bok utgiven.

Christer Westerdahl

Medeltida svenska hästnamn i En annan uppfattning

Som en hyllning till professor Per-Axel Wiktorsson som den 16 mars fyllde 85 år, utgavs boken "En annan uppfattning" som innehåller 17 uppsatser som Wiktorsson skrivit genom åren. Prof. Dick Harrison prisar i förordet jubilaren för hans gedigna forskarbete som resulterat i flera stora värdefulla textutgivningar. Han konstaterar att om författaren levte på 1600-talet hade han blivit adlad för sina insatser.

Ett kapitel som jag fastnade för är: Några medeltida hästnamn. Innehållet i artikeln är det första i sitt slag, såvitt jag vet. Samtliga namn kommer ur medeltida testamenten, skrivna mellan år 1316 och 1389.

Hur många unika hästnamn finns det i dokumenten? Svaret är 13 och det är: Hängehäst, Häring, Kulle, Bläsgås, Brims, Bulle, Black, Gångfålen, Hingsten, Holsten, Slädhästen, Stjärnblick och Vaste.

Hyllningsskriften är tryckt i endast 200 ex., varav 85 är nummerade och omfattar 248 sidor. Den är elegant inbunden och utgivaren är Skara stiftshistoriska sällskap. Priset är 200,-

Sven-Olof Ask

Mariakyrkan i Sigtuna 775 år

Den 15 augusti firade Mariakyrkan i Sigtuna 775 år. I samband med jubileet höll Ärkebiskop em. Gunnar Weman ett tal som återges här något förkortat. Weman är sedan lång tid medlem i vårt sällskap.

När vi idag firar Mariakyrkans senaste och stora högtidsdag, så gör vi det utifrån åtminstone tre olika perspektiv:

- Denna församlingskyrka idag är ursprungligen dominikanernas konventskyrka från 1247
- Det är ett kyrkorum helgat åt Jesu mor Maria, alltsedan firandet av Marias himmelfärds dag 15 augusti för 775 år sedan då denna kyrka invigdes i den treenige Gudens namn
- Sigtuna församlings gudstjänstrum har – som idag – varit ett gåvornas inspirerande kyrkorum

Ett stycke in på 1800-talet skrev prästen och diktaren Carl Jonas Love Almqvist i novellsamlingen *Kapellet* några unika ord om kyrkobyggnaden – det kunde gälla Mariakyrkan både då och nu:

En byggnad reser sig för ögat, uppsatt utan allt annat ändamål än för kärlekens och fridens skull allenast. För ingen ekonomisk nytta är den byggd men för andelivets oberäknliga [gränslösa] nytta. Själv under ett osynligt värn, beskärmar denna byggnad människorna osynligt, [---] Oskuld tycks vara dess tak. Himmelsk omvårdnad dess väggar, vördnaden dess golvstenar, varpå människan trygg och räddad undan världen får stiga.

Man måste nog vara en diktare för att kunna foga samman orden på detta sätt! Tänk nu på dominikanerna. De kom ganska snart ända upp till Norden efter att de hade etablerats i Rom år 1217 med den helige Dominikus som sin andlige ledare. Både Dominikus och Franciskus ville förnya sin kyrka i fråga om både den kristna trons tillämpning och vardagslivets enkelhet. Dominikanerna kom hit upp i början på 1220-talet, dock utan framgång. De kom tillbaka till Sigtuna något decennium senare, eftersom den lilla staden var ett andligt centrum med en egen biskop i S:t Pers kyrka. Vi vet ingenting om byggmästaren eller om de rimligen många byggnadsarbetarna. Men konventsbyggnaderna kom på plats och därmed också först Mariakyrkans kor och sedan kyrkans långhus. Bilden av den helige Dominikus har med rätta sin hedersplats på korets sydvägg. I hans högra hand saknas liljan – symbolen för hans kyskhets. I hans vänstra håller han en bok – det kan vara en bibel som ett uttryck för hans tro på Ordet; det kan också vara en teologisk bok som symbol för svartbrödernas omvittnade vishet.

Allt det som vi ser idag av murar och pelare hör hemma från det här rummets första tid. Det uppfördes utifrån gudstjänstfirandets behov med förhall, mittskepp och högkor. Den otroliga mängd tegel som skulle brännas till dominikanernas byggnader måste ha krävt mängder med lera och många flera brännugnar än de få rester, som hittas utanför den norra kyrkogårdsmuren. Och alla rundade stenar i den stora porten liksom i pelarna menar man har mejslats ut när teglet var färdigbränt. Sigtunaborna måste ha förundrats över det stora kyrkorummet, inte minst om de jämförde med utrymmet för gudstjänstdeltagarna i deras gråstenskyrkor från första hälften av 1100-talet.

Mariakyrkan med Skokloster är Sveriges första byggnader i tegel – det skall finnas en kyrka i Skåne, Gumslösa kyrka, som är något äldre, men då var ju Skåne under Danmark! Därtill finns det en gammal kyrkogrund i tegel som på senare tid har grävts fram i Edsleskog i Dalsland. Oberoende av det är Mariakyrkan alldeles unik!

Från början, utifrån dominikanernas fattigdomsideal, hade Mariakyrkan låga trätak i sidogångarna och något högre i mittskeppet. Vid slutet av 1200-talet slog man de nuvarande valven samtidigt som man uppförde sakristian.

Bröderna behövde koret för sina dagliga gudstjänster. Takrytarens klocka kallade dem samman. Mittskeppet – utan bänkar – var den stora salen för att bröderna av omsorg om evangelium skulle kunna predika för folket. Och när Mariakyrkan inte räckte till vid stormarknaderna hade man predikogluggen i det lilla västtornet att ta till som sin predikstol. Ordet om Jesu liv, död och uppståndelse och orden om de heligas vardagsliv och förtröstan skulle nå ut. Det är ett evangeliserande kyrkoprogram värt förundran! I denna tradition är vi Sigtunabor infogade tiderna igenom. Det är inte mindre stort!

Från 775-årsjubileets kyrkbygge går vi nu vidare till den specifika kyrkoårsdagen. Den här kyrkobyggnaden heter, som alla vet, inte Sigtuna kyrka – den bär namnet Mariakyrkan i Sigtuna. Den fromma traditionen säger att Mariakyrkan invigdes till Guds ära på Marie himmelfärds dag den 15 augusti 1247 – även om historikerna med hänvisning till olika avlatsbrev menar att det tidigast kan gälla december samma år. Må så vara – fromheten vet vad den vill när det gäller denna kyrka och jungfru Maria! Ännu under medeltiden var den 15 augusti Sveriges nationaldag, och då med namnet 'Dyra Vårfrudag'.

Mor Maria bar på bebådelsens hemligheter i sitt hjärta. Josef och hon hade flytt med pojken undan Herodes till Egypten. Hon följde sin märklige son, när han som tolvåring samtalade med översteprästrarna i Jerusalems tempel. Hon var en av de få som uthärdade smärtan av att stå vid korset på Golgota kulle

när Jesus dog sin död – tänk på bilden i Mariakorets lilla altarskåp, liksom på väggmålningen där bredvid. Hon var älskad och ärad av apostlarna. Den fromma tron ser framför sig hur hon efter sin himmelfärd blir krönt av sin egen son med livets krona, segerkransen. Den bilden dominerar i all sin härlighet också det stora altarskåpets mittbild här i kyrkan.

Kyrkofadern Augustinus kunde tala stort om Maria, som genom sin lydnad mot Faderns vilja blev Kristi moder. Men med sin känsla för livet såsom helhet talade han om att det var än större att hon blev en Kristi lärjunge, "en helig, ojämförlig lem i kroppen, Kristi kyrka".

Mariakyrkan är med dominikanernas kärlek sammanfogad med jungfru Maria. Generation efter generation stämmer upp hennes Magnificat, hur livet än ser ut: "Min själ prisar Herrens storhet, min ande jublar över Gud min frälsare".

Till upplevelsen av gudstjänstrummets helighet hör tanken på mor Maria, på alla Guds heliga och på alla de som firat gudstjänst här före oss – kort sagt den himmelska härskaran "ur alla folkslag och stammar och folk och tungomål" som står inför tronen och Lammet. De sjunger sin stora lovsång om att Frälsningen tillhör vår Gud...". Deras heliga, osynliga men ändå för tron påtagliga närvaro är en del av gudstjänstens rikedom: Vi med dem och de med oss. I välsignade ögonblick förstår vi innebörden av patriarken Jakobs dröm, när änglar gick ner och upp över honom och han full av vördnad brast ut i tillbedjan: "Detta måste vara en helig plats; här bor förvisso Gud, och här är himmelens port".

Mariakyrkan är nu till sist allt detta för oss. Vi kan uppleva att det sitter stark kärlek till Herren Jesus i murarna och pelarna, vi möter samma kärlek i föremålen som drar till sig våra blickar och vi har rätt att uppfatta omsorgen om själva kyrkorummet som ett uttryck för samma kärlek. När vi firar gudstjänst tillsammans och i förtröstan, är den vanliga tidsräckan för en stund genombruten in mot evigheten.

Avsändare:
Skara Stiftshistoriska Sällskap
c/o Ulla Falk, Hattmakaregatan 10, 532 33 Skara

Välkommen som medlem!

Det här får du som medlem:
Medlemsblad 4 gånger per år
Inbjudningar till boksläpp
Inbjudan till årsmöte och föredrag
Information och recensioner av böckerna i webbshop

NYA MEDLEMMAR

Lars Myrén, Trollhättan
Marita Nordström, Lidköping
Anita Kihlström, Lundsbrunn
Kristina Rogonski Persson, Malmö
Peter Kjällström, Lerum
Carl Sjögren, Gråbo
Karin Ekenvi, Ardala

Sällskapet har 1010 medlemmar.

MEDLEMSINFORMATION

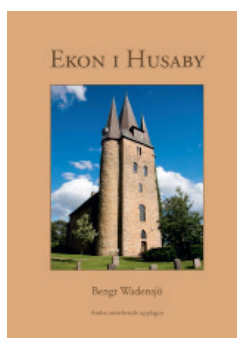
Årsavgiften är 100 kr.
För ständigt medlemskap 750 kr.

Bankgiro: 5812-8166
Swishnummer: 123 303 59 46
BIC=NDEASESS
IBAN: SE94 9500 0099 6026 4841 8420

Anmäl ändrad adress eller titel till register-ansvarig Ulla Falk, Hattmakaregatan 10, 532 33 Skara, munkgarden@telia.com

Hitta din nästa bok i webbshopen

skarastiftshistoriska.nu/webbshop

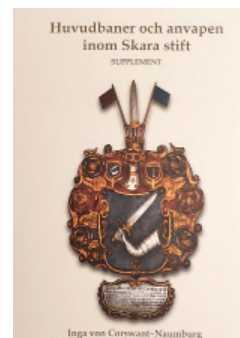
Ekon i Husaby
Bengt Wadensjö.
Ny och omarbetad
version. 2022.

NYUTKOMMEN
Pris 175,-

Äldre västgötalagen
2 delar.
Nu med nytt omslag.

Pris 350,-

Huvudbaner och anvapen inom Skara stift.
Med supplement.

Inga von Corswant -
Naumburg. 2006.
Ord pris 200,-
REAPRIS 150,-

Ord.pris 250,-

Hösterbjudande

Begravningstryck och antologier
över spännande profiler från
Sveriges stormaktstid.

- Margareta Lilia
- Johan Hindriksson Rytter
- Lars Kagg

PAKETPRIS 200,-

Priserna gäller fram till 1 november eller så länge lagret räcker.
Stiftshistoriska sällskapets böcker kan också beställas direkt genom ordf Johnny Hagberg, se nedan.

Kommande aktiviteter

13/10 Magnus Gabriel De la Gardie-jubileum

Varnhems kyrka. Korta föredrag och visningar. Arr: Missalestiftelsen m fl.
Håll utkik även efter jubileumsprogram
den 15/10 på Läckö m fl platser
www.lackoslott.se

SKARA STIFTSHISTORISKA SÄLLSKAP

STYRELSE

Ordf. Johnny Hagberg, Skara
Telefon: 070-550 00 98. E-post: jonnyhagberg52@gmail.com

Vice ordf. Lena Maria Olsson Floberg, Vänga
Skr. Robin Gullbrandsson, Trevattna
Kassaförvaltare Gunnar Wilsso, Skara
Markus Hagberg, Skara
Fredrik Hägglund, Borås,
Åke Larsson Söne
Helena Långström Schön, Skara
Karin Nelsson, Lovene